



Het schema bij Immanuel Kant

<https://hdl.handle.net/1874/295517>

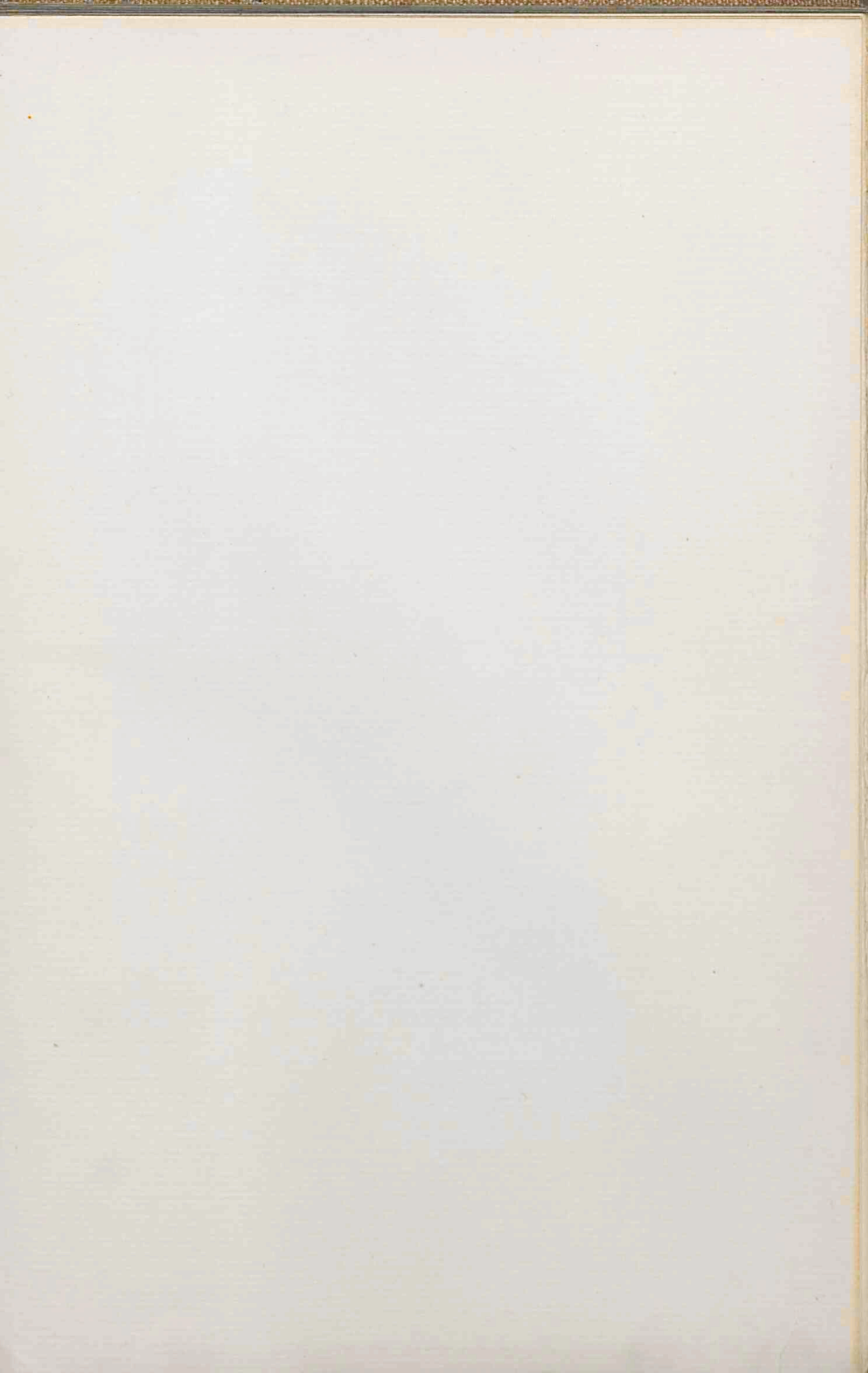
VEN VAN
TEREN.

u.

A. qu.

192





HET SCHEMA BIJ IMMANUEL KANT

ANNA BY INDIANEN VAN

AAN MIJN MOEDER

A. gen. 1922, 1925

HET SCHEMA BIJ IMMANUEL KANT

PROEFSCHRIFT TER VERKRIJGING VAN DEN
GRAAD VAN DOCTOR IN DE LETTEREN EN
WIJSBEGEERTE AAN DE RIJKSUNIVERSITEIT TE
UTRECHT, OP GEZAG VAN DEN RECTOR MAG-
NIFICUS Mr. J. Ph. SUYLING, HOOGLEERAAR
IN DE FACULTEIT DER RECHTSWETENSCHAP,
VOLGENS BESLUIT VAN DEN SENAAAT DER
UNIVERSITEIT, TEGEN DE BEDENKINGEN DER
FACULTEIT DER LETTEREN EN WIJSBEGEERTE
TE VERDEDIGEN OP VRIJDAG DEN 9den OCTO-
BER 1925 DES NAMIDDAGS 4 UUR DOOR
HERMAN BARTHOLD FRANS WESTEROUEN
VAN MEETEREN, GEBOREN TE HAARLEM



Aan U Hooggeleerden Ovink, bij het verschijnen van mijn proefschrift een woord van hartelijken dank. Allereerst mijn dank voor Uw geduld. Het is al vele jaren geleden, dat ik op Uw raad naar Marburg ging, om daar kennis te maken met de voormannen van het Kriticisme. Veel mocht ik van hen leeren. De blijvende vriendschap van den voortreffelijken Horst is mij de dierbaarste herinnering aan deze heerlijke semesters.

Dat U wel mijn promotor wilde zijn, is een tweede reden tot dankbaarheid, die culmineert in de erkentelijkheid voor de groote mate van vrijheid, die ik mocht nemen.

Met weemoed herdenk ik de lessen en leering van den onvergetelijken Ritter, die mijn eerste stappen op het moeizame pad der wijsbegeerte leidde.

δοκος δ' ἐπὶ πασι τετυκται

XENOPHANES

INHOUDSOPGAVE

HET SCHEMA BIJ IMMANUEL KANT

Voorwoord bladzijde 11

Hoofdstuk I

Het probleem van de verhouding van het algemeene
tot het bijzondere, in den tijd voorafgaande aan
de critische philosophie „ 13

Hoofdstuk II

Von dem Schematismus der reinen Verstandesbe-
griffe „ 21

Hoofdstuk III

Het schema als principe in de Kritik der reinen
Vernunft „ 26

Hoofdstuk IV

Literatuur over Schematismus der reinen Verstandes-
begrijffe „ 46

Hoofdstuk V

Mogelijke toepassing van het verworven inzicht „ 60

VOORWOORD

Het eischt wel rechtvaardiging aan de onnoemelijk lange reeks van werken over Kant een bijdrage toe te voegen. Immers men kan onmogelijk een enkel onderdeel vinden van de lijvige werken van Immanuel Kant, dat nog niet van vele zijden becritiseerd, gecommentarieerd, uitgelegd en verklaard is. Evenwel niet duidelijker heeft men er steeds de problemen mee geformuleerd. Niet altijd is het winst gebleken, als Kant wéér werd behandeld. Zooals een palimpsest meerdere lagen met teksten over elkaar heen geschreven bevat, en men veel moet opofferen, wat noeste vlijt gekost heeft, om tot den oertekst terug te keeren, zoo is ook veel geschreven over een commentaar en op grond van anderer uitlegging en loont het de moeite weer eens terug te keeren tot den oorspronkelijken opzet van Kant. Laat ons zoo opvatten de leuze: „Zurück nach Kant!“ In dit verband gezien, is de uitgebreide Kant-literatuur een aanwijzing, dat de problemen, die in de 18e eeuw werden opgeworpen en die een formuleering vonden te Koningsbergen, hun actualiteit geenszins verloren hebben. Benzion Kellerman verklaart in zijn werk over Kant „Das Ideal im System der Kantischen Philosophie“, dat een klare und sachgemässe Interpretation van het beroemde Schematismus-Kapittel tot op den huidigen dag op zich heeft laten wachten. Dat werd geschreven in het jaar 1920! Wanneer Cassirer verzekert, dat dit hoofdstuk is „eines der schwierigsten Kapitel der Vernunftkritik“, is hiermede een poging om het probleem, dat in dit hoofdstuk wordt opgesteld en opgelost door Kant, van eenige zijden te belichten en duidelijk uit te doen komen in verband met het geheele werk, waarin het aangetroffen wordt, een onderneming, die haar goed recht al heeft aangetoond bij een gedeeltelijk slagen. Het geslaagde gedeelte zou dan de overtuiging moeten wekken, dat de gangbare verklaringen meer kwaad dan goed hebben gedaan, dat de verheldering meer duisternis dan licht heeft gebracht en dat het inzicht pas bereikt kan worden, wanneer Kant weer aan het woord komt.

HOOFDSTUK I

HET PROBLEEM VAN DE VERHOUDING VAN HET ALGEMEENE TOT HET BIJZONDERE, IN DEN TIJD VOORAFGAANDE AAN DE CRITISCHE PHILOSOPHIE

Het probleem van het schema, is het probleem van de verhouding van het enkele, bijzondere en algemeene, van zinnelijke aanschouwing en denken, van het vele en het eene. Cassirer heeft hieraan een eigen uitdrukking gegeven. 1) 2)

Reeds bij Plato treffen wij dit probleem aan. De heerschende opvatting is, dat Plato twee streng gescheiden gebieden aanneemt. In het eene wordt de idee aangetroffen en in het andere vindt men de afbeeldsels, de nabootsingen van de idee. De idee heeft een eigen, onafhankelijk bestaan, maar toch doet de idee zich gelden in het gebied van de afbeeldsels. Plato is van een standpunt, dat ongetwijfeld nog metaphysisch genoemd mag worden, voortgeschreden tot een opvatting, die uitsluitend rekening houdt met de kennis der dingen en niet met de dingen zelf. Het contact, dat gezocht wordt tusschen de beide gescheiden gebieden, vindt zijn uitdrukking in de *μεθεξίς*.

Het punt, dat steeds om verklaring vraagt in de Platonische leer, is telkens weer deze methexis, onverschillig welk gebied van wetenschappelijk onderzoek betreden wordt. Wanneer de filosofie van Plato, zooals gewoonlijk geschiedt, wordt gekenschetst als dualisme, dan wordt hiermede bedoeld, dat een wereld van zelfstandig aanzijn boven de zinnelijk waarneembare wereld, die ook een eigen bestaan voert, zich uitspant en dat de verbinding tusschen beide gebieden een verhouding is tusschen twee van elkaar onafhankelijke grootheden.

De wereld hier beneden is alleen te omvatten met de zinnelijke waarneming en de kosmos noetos alleen met het denken, met den geest. Het algemeene nu huist in de bovenzinnelijke wereld en het

1) Cassirer das Erkenntnisproblem II 1911 achttes Buch 2. Kapittel IV bladzijde 713

„Ihr eigentliches Thema ist die Frage nach der psychologischen Möglichkeit des Allgemeinbegriffs.“

2) Cassirer Philosophie der symbolischen Formen I bladzijde 18

„Das Grundprinzip der Erkenntnis, dass sich das Allgemeine immer nur im Besonderen anschauen, das Besondere immer nur in Hinblick auf das Allgemeine denken lässt.“

bijzondere in de wereld, die met de zinnen is waar te nemen. Tusschen beide werelden is een verbinding, uitgedrukt in de deelneming. Deze is ook aan te toonen in de verhouding tusschen het algemeene en het bijzondere. 1) In den naar hem genoemden dialoog vraagt Parmenides: „Gij denkt u, schijnt het, het eene in het vele, als een tent, die over veel menschen is uitgespannen, maar ieder voor een deel.” Hieruit zien wij, in de verhouding van het eene tot het vele, hoe wij de verhouding van het algemeene tot het bijzondere bij Plato moeten denken. Wanneer de naam Socrates betrokken wordt in de discussie, moeten wij er ons voor hoeden, hem een positieve uitspraak te laten doen in metaphysischen zin, want als men dezen eenigen wijsgeer goed wil verstaan, moet men in het oog houden, dat het accent bij hem valt op het vragen en niet op het antwoorden. 2)

Aristoteles heeft zich wel rekenschap gegeven van het probleem, waarvoor de Platonische ideeënleer hem geplaagd had, zonder evenwel van zijn probleemstelling uit, de oplossing ter hand te kunnen nemen. Juist over de vraag naar het algemeene en het bijzondere loopt de critiek, die Aristoteles levert op Plato. 3) Moeten de beginselen algemeen of bijzonder geacht worden? Houdt men ze voor algemeen, dan ontzegt men daarmee aan hen de substantialiteit. Zijn ze daarentegen enkel, dan zijn ze niet kenbaar, want alle kennis moet algemeen zijn. Dan zouden er weer fundamenteelere begrippen noodig zijn. Hier is het dilemma. Hoe Aristoteles de oplossing zoekt, zal hier niet nagegaan worden.

1) Natorp Platos Ideenlehre VII bladzijde 229

„Also nicht die schrankenlose Ausdehnung der Idee auf alle Arten wissenschaftlicher Probleme ist an sich fehlerhaft, sie ist im Gegenteil eine unausweichliche logische Notwendigkeit. Aber wer sie eben nicht versteht als Erweiterung einer Methode über alle Gebiete wissenschaftlicher Aufgaben, sondern als leere Verdoppelung der gegebenen Dinge der gemeinen Vorstellung, für den ist keine Rettung vor dem „Abgrund des Geschwätzes.“

2) „Sokrates fragte, und antwortete nicht“. Aristoteles aanteekening bij Hegel's Geschichte der Philosophie uitgave G. J. P. J. Bolland bladzijde 293

3) Grundriss der Geschichte der Philosophie von Friedrich Ueberweg 1909 bladzijde 162

„Wie zwischen der philosophischen und sinnlichen Erkenntnis die mathematische die Mitte hält, so stehen die mathematischen Objekte in der Mitte zwischen den sinnlichen Dingen und den Ideen. An den geometrischen Figuren lässt sich der Gegensatz zwischen den ewigen Ideen und den vergänglichsten, wandelnden Dingen deutlich machen. So hatte die Mathematik für Platon grossen Wert und ihre Methode beeinflusste sein Denken. Die Mathematik war ihm ein Muster von Aufstellung bestimmter Definitionen und unumstösslicher Beweise. Die Methode der Erkenntnis der Ideen ist die Dialektik, die den Doppelweg der Erhebung zum Allgemeinen und des Rückgangs vom Allgemeinen zum Besonderen in sich begreift. Die bildliche (mythische) Darstellung ist eine Vorstufe der Dialektik und insofern, als die wissenschaftliche Erkenntnis unerreicht bleibt, ihr Ersatz, zugleich aber ein notwendiger Bestandteil des poetisch-philosophischen und des religiösen Charakters der Platonischen Dialoge.“

In de formuleering van de vraag komt reeds zooveel onzuivers voor, dat dit op zich zelf al een juiste ontknooping tegen moet houden.

In de Stoa ontmoeten wij het inzicht, dat slechts het enkele reële existentie heeft; het algemeene heeft slechts in ons de waarde van subjectieve gedachte. Deze opvatting der Stoici herkennen wij later in het nominalisme. Plotinus neemt een wereld van geziene en van gedachte dingen aan. Het middenstuk tusschen beide vindt hij in het psychische. De *νοῦς* vat de ideeënwereld in zich als een waarachtige wereld, terwijl de zinnenwereld slechts een bedriegelijk afbeeldsel er van is. De stof, die in de ideeën voorkomt is een bovenzinnelijke. In haar is materie en vorm vereenigd en zoo zijn de zinnelijke dingen het afbeeldsel van de ideeën. Aldus is er een verdubbeling bij den Neoplatonist, die een opvatting vertegenwoordigt, welke geen vooruitgang is ten opzichte van Plato.

De gnostiek kent twee werelden, die streng van elkaar gescheiden zijn. Toch is het streven van de gnostici, om de verbinding tusschen deze beide aannemelijk te maken. Geen beeldspraak is phantastisch genoeg voor den gnosticus, om een definitieve oplossing en verklaring te geven. Juist de tusschenvormen, die een stel van hemelen schuiven tusschen den hoogsten aeon en de verenkelde dingen van deze wereld zijn typische uitingen van de gnostiek. In zonderlinge daemonische wildheid van uitbeelding geeft dit tusschenproduct: half Oostersche symboliek, half Westersche philosophische decadentie, een pakkende uitbeelding van wat het philosophische kennen niet heeft kunnen bereiken. De oude streng methodische *μεθesis* is nauwelijks te herkennen in het nieuwe principe van emanatieleer. Hiermede is het zoeken naar de verhouding van het algemeene tot het bijzondere verplaatst van het gebied van het kennen naar de zijnsleer. Slechts de naam herinnert aan Plato.

Als Abaelard omstreeks het jaar 1100 in de sermones het algemeene meent gevonden te hebben, 1) dan beteekent dit standpunt een tusschenvorm tusschen het nominalisme en het realisme. De algemeenheid ligt in het woord, maar niet hetzelfde als zoodanig, zoodat dit iets algemeen zou zijn, want we weten, dat ieder woord iets op zich zelf is. De algemeenheid ligt veeleer in het woord, dat geldt voor een groep van voorwerpen, in de uitspraak (in sermonibus). 2) De strijd, waarin Abaelard zich mengde, liep al van Johannes Scotus Eriugena (850). Deze

1) „...nec rem ullam de pluribus dici, sed nomen tantum concedimus.”
Dialogus inter philosophum, Judaeum et Christianum (Rheinwald) Ueberweg bladzijde 496

2) Rémusat: „Ce n'est pas le mot, la voix mais le discours, sermo, c'est à dire l'expression du mot, qui est attribuable à divers, et quoique ces discours soient des mots, ce ne sont pas les mots, mais les discours qui sont universels.”

bestreed de overlevering, die terugging op Augustinus en Aristoteles, dat de individuen substantie zouden zijn. De meeningen liepen uiteen, of de soortbegrippen realiteit waren of slechts woorden. Het uiterste realisme wordt met Plato in verband gebracht, universalia ante rem. Het gematigde realisme met Aristoteles, universalia in re. Het nominalisme leert, dat slechts de individuen reële existentie hebben, universalia post rem. Gedurende de volgende eeuwen woedt deze strijd met allerlei veranderingen van standpunt en verbindingen van inzicht.

Roscelinus, de bekendste nominalist, paste zijn systeem toe op de triniteit en bracht daardoor het geheele nominalisme in discredit.

In de Renaissance is een algemeene terugkeer merkbaar op Plato. Daarmee kreeg het realisme nieuwen steun. Een reactie hierop, wil in de heerschappij der algemeene begrippen den waren grond zien voor het middeleeuwsche verderf der wetenschappen. Het empirisme kent alleen enkele dingen met hun eigenschappen; uit de logica wil het alle metaphysische momenten wegnemen en streeft naar een zuiver formeele logica.

Een geheel nieuw aspect krijgt de vraag naar het algemeene en het bijzondere bij de opkomst van de wiskunde. Baco is dan de laatste filosoof, zonder deze. Pythagoras herleeft en met Leonardo da Vinci begint een nieuw tijdperk van bloei voor de mathesis, die haar invloed over de geheele wijsbegeerte uitstrekt. De nieuwe wiskunde keert zich af van de getsymboliek en zoekt de symboliek van het getal in de feiten der ervaring te vinden. Galilei is hier de groote strijder en overwinnaar.

De feitelijke grondlegger van de nieuwe filosofie is Descartes. Hij geeft een taak aan de methode. 1) Hier wordt opgesteld de noodzakelijkheid, die haar oorsprong neemt in het denken en onmiddellijk haar toepassing vindt op het zijn. Wanneer nu gevraagd wordt, hoe deze overgang bewerkstelligd wordt en hoe deze te rechtvaardigen is, zijn wij wederom midden in het onderzoek naar de verhouding van het algemeene tot het bijzondere. Bij Descartes richt het onderzoek zich niet meer op de dingen, maar op de kennis derzelve. 1) 2)

Het is een neiging van het occasionalisme, God tot een deus ex machina te maken. Als de speculatie niet verder vermag door te dringen in de geheimen, die haar als probleem zijn opgegeven, komt

1) René Descartes Discours de la Méthode pour bien conduire sa raison et chercher la vérité dans les sciences Deuxième partie
„.....et à chercher la vraie méthode pour parvenir à la connaissance de toutes les choses, dont mon esprit serait capable.”

2) Cohen Kants Theorie der Erfahrung bladzijde 44
„Soweit ist Descartes der vollkommen klare und sichere Führer bei der Untersuchung des Wertes der Erkenntnisse, als solcher, und der Bedingungen für ihre Gewissheit.”

God als redder opdagen om den gedachtengang voort te zetten. Zoo is het zeer duidelijk het geval bij Geulinx. Bij Malebranche echter is meer bedoeld bij de introductie van het Godsbegrip in de philosophie. Wanneer men zich herinnert, dat Spinoza het Godsbegrip zoo'n groote plaats doet innemen in zijn philosophisch systeem, behoeft het niet te verwonderen, dat een Fransch geestelijke in de tweede helft van de 17de eeuw spoedig geneigd zou zijn om het Godsbegrip in de wijsbegeerte als factor te gebruiken. Malebranche heeft aan zijn philosophische constructie een theologische kleur gegeven, door met God aan te duiden de plaats van samenkomst van die gezichtspunten, die hij niet met elkaar kon rijmen of verzoenen. „Dieu est le lieu des esprits”. 1) Hiermede is God geponeerd als een oneindigheid, waarin datgene plaats grijpt, wat voorloopig in de ervaring niet waargenomen wordt. Als de oneindigheid zoo machtig is, dat evenwijdige lijnen elkaar daarin snijden, zou God dan niet de verbinding kunnen brengen tusschen het algemeene en het bijzondere?

In Leibniz' geheele leven heeft hem steeds begeleid de gedachte aan een „ars combinatoria”. Reeds als kind voelt hij zich ten eerste aangetrokken door de logica, door de gewone logica, zooals deze in alle dorheid toen op de school onderwezen werd. Kuno Fischer vertelt het zoo kernachtig: „Ihm werden die trockenen Regeln lebendig und mit Leichtigkeit findet er gleich zu jedem Satze des Lehrbuchs eine Menge treffender Beispiele”. Niet alleen was de jonge Leibniz een goed leerling, één, die spelende leerde, wat zijn onderwijzer hem voorzette, maar hij begaf zich ook op het terrein van de kritiek. Hij doorzag de logica en wees aan, waarin ze te kort schoot. Meer dan dat: hij ontwierp een systeem, dat hij opschreef om het niet te vergeten, veertien jaar oud. Toen hij van zijn voorgestelde verbeteringen mededeeling deed aan zijn leeraren, gaven dezen hem geen steekhoudend antwoord, maar wezen hem er op, dat het niet te pas kwam, dat een knaap, op dingen, die hij nog niet langen tijd had kunnen behandelen, nieuwigheden had willen voorstellen. Zes en dertig jaar later herinnert Leibniz zich nog dit alles en hij vertelt, hoe hij zich geroerd gevoelde, toen hij voor het eerst logica ging studeeren en in kennis kwam met de verdeeling en ordening der gedachte. Zijn grootste genoegen was uitgegaan naar de praedicamenten, die hem voorkwamen te zijn een „Musterrolle aller Dinge der Welt”. Hij beschrijft dan het systeem van verdeelingen en onderverdeelingen, met het zoeken van alles wat onder verschillende hoofden geplaatst kan worden. Fischer zegt hiervan: „Er entdeckt in dem sogenannten Fachwerk der Logik

1) Bona Jürgen Meier Philosophische Zeitfragen Caput 12 bladzijde 439 „Malebranche: „Gott macht alles für mich, ich erkenne alles in ihm; Gott macht eigentlich alles, ohne dasz ich mich hineinmische.””

mehr als ein leeres Schema. Diese logischen Eintheilungen haben in der That eine erfinderische Kraft". Zou men op dezen weg doorgaan en de consequenties aanvaarden, dan zou men kunnen geraken tot een globus intellectualis, waarin ieder begrip zijn eigen plaats krijgt en men had een bouwplan voor alle wetenschappen, dat zeker zou beantwoorden aan het ideaal van de ars magna van Raimund Lullus. Het gedachtenalfabet heeft Leibniz zijn geheele leven begeleid. Met de concrete voorstelling eindigt het rubriceerende denken, met het gedachtenalfabet is het aan het begin. Kon men zich nu, op de wijze van het gewone schrift, bedienen van een samenstel van teekens, die een alfabet der gedachten moeten vormen, dan was het mogelijk, om alle ervaring uit te drukken in een reeks teekens, die gelezen kon worden, zonder de kennis van talen te vereischen. Hierdoor zou ontstaan een ars combinatoria, die geen taal meer noodig zou hebben, evenmin als de wiskundige een taal gebruikt, om zijn internationale teekens aan een ieder, die wiskunde verstaat, duidelijk te maken.

Als Kant spreekt van het „buchstabieren" om de ervaring af te kunnen lezen, dan heeft hij mogelijk aan een dergelijk streven gedacht — althans dezelfde gedachtengang ligt er aan ten grondslag. Wanneer wij dit in het oog houden, komen Leibniz' monaden in een meer vertrouwelijk licht. Op het eerste gezicht zien al die monaden er uit als weggelopen uit een gnostisch, kabbalistisch systeem. Bij nader inzien evenwel wordt het ons duidelijk, dat het zoeken van een verbindingspunt langs wetenschappelijken weg tot resultaat heeft gehad, het opstellen van zijn monadenleer. De monaden zijn uiteinden van richtlijnen, zelf zijn het punten, waar kracht van uitgaat.

Berkeley is slechts in zekeren zin een opvolger van Locke. Waar deze wijsgeer de stof plaatst tegenover de wereld van ideeën, stelt Berkeley aan de eene zijde, de psychische phaenomena en aan den anderen kant de wereld van ideeën. Deze psychische phaenomenen zijn object van het kennen, zooals vroeger de dingen van het naïef realisme het waren. Locke en Hume laten die phaenomena wortelen in een external world. Bij Locke is de external world de oorzaak er van, hoewel wij niets er van kunnen weten, hoogstens „it is something". Bij Locke hebben wij drie principes, external world, idee en geest. Berkeley schrapt de relatie external world en geest, als niet reëel meedoende. Wanneer wij eigenlijk alleen met den geest rekening moeten houden, dan heeft het voor ons geen belang, of deze nog wortelt in een external world.

De representatie-leer van Collier 1) en John Norris, volgelingen van Malebranche, vertoont hier verwantschap met Berkeley. De

1) Ernst Cassirer Das Erkenntnisproblem II 1911 bladzijde 328

„Colliers Clavis universalis ist drei Jahre nach den Principles of human

extensio kan zich alleen manifesteren aan de cogitatio, doordat de dingen zich vertegenwoordigen in God. God is de spiegel, waarin de twee evenwijdige lijnen weerspiegeld worden, op het oogenblik, dat zij samenvallen. Wij zien zoo de external world weerspiegeld in God. Ziehier een gedachte, die zeer nauw verwant is aan het schema, waarvan wij ook kunnen zeggen, dat het de Anschauung doet kennen in de kategorie, terwijl de mensch Gode gelijk is in de kategorie. Zoo wordt de geheele external world een overbodig aanhangsel, waar wij deze toch zien in God. Iets, wat zich meer zal voordoen: als de Anschauung, toch in de kategorie gekend wordt, waartoe dient dan nog de Anschauung? Dit geluid klinkt ons niet vreemd. Wanneer Berkeley voor het ding in de plaats, het psychisch phaenomenon heeft opgesteld, is esse gelijk aan percipi en ook aan percipere. Zijn is geen wezen, maar een mogelijkheid om waargenomen te worden. Het wezen van den geest is waarnemen; hiermede is het zijn vernietigd.

Toch wijst Berkeley er op, dat wij passief staan tegenover hetgeen zich aan ons voordoet, 1) waarmede een nieuw punt van overeenkomst met Malebranche wordt aangetroffen. Bij beiden komt de theoloog om den hoek kijken.

Bij de verhouding van het bijzondere tot het algemeene, zooals deze bepaald wordt in de sfeer der metaphysica, bevinden wij ons in het gebied van het dichtertlijke, om het zoo te noemen. We worden geleid door het woordgebruik en de phantasie wordt meer dan eens te hulp geroepen, om een verklaring te geven, zij het dan ook een gnostisch getinte verklaring. Met Kant evenwel is het probleem van de verhouding van het algemeene en het bijzondere in een nieuwe phase gekomen. Het gebied van het dichtertlijke is verlaten: niet langer wordt het terrein beheerscht door geestige invallen en schrandere opmerkingen. De vraag van de correlatie van het algemeene en het bijzondere is overgebracht naar een afgezonderd gebied. De oplossing wordt gezocht binnen het a priori, hetgeen tegelijk zeggen wil, dat de verkregen uitkomst

knowledge erschienen, doch ist der Grundgedanke der Schrift, nach dem Zeugnis des Verfassers, unabhängig von Berkeley konzipiert und durchgeführt worden. In der Tat knüpft Collier geschichtlich unmittelbar an Malebranche und Norris an."

1) Ernst Cassirer Das Erkenntnisproblem II 1911 bladzijde 291, 292
„Wirklich" ist nicht nur der Inhalt der aktuellen Wahrnehmung, sondern auch was immer mit ihm nach einer empirischen Regel zusammenhängt. Wir behaupten mit vollem Rechte, dass die Gegenstände, auch ausserhalb des jeweiligen Wahrnehmungsaktes, existieren; aber wir setzen sie damit nicht ausser jeglicher Beziehung zum Bewusstsein, sondern sprechen damit nur die Erwartung möglicher Perzeptionen aus, die sich unter bestimmten Bedingungen für uns realisieren können. „Die Bäume sind im Garten, ob ich es will oder nicht; ob ich sie vorstelle oder nicht; aber dies heisst nichts anderes, als dass ich nur hinzugehen und die Augen zu öffnen brauche, um sie notwendig zu erblicken." "

van het hoogste belang is tevens voor het gebied van het a posteriori. In de Kritik der reinen Vernunft geeft Kant de oplossing, maar de resultaten, waartoe Kant komt in dit geschrift, hebben ook hun waarde voor de gebieden van onderzoek, die in de overige werken worden behandeld.

HOOFDSTUK II

VON DEM SCHEMATISMUS DER REINEN

VERSTANDESBEGRIFFE

Als Kant spreekt van eine verborgene Kunst in den Tiefen der menschlichen Seele, bedoelt hij hiermede het schema als werkzaam principe. Niet alleen heeft de verhouding tusschen het algemeene en het bijzondere als object van onderzoek, als terrein van studie zonder meer, onze aandacht, maar veeleer, voorzoover deze een vruchtbaar principe blijkt van de kennis. De werkzaamheid van het schema, die op ieder gebied van wetenschap een factor van belang is, is vooreerst teruggedrongen naar een heel beperkt gebied, om daar onderzocht te worden. Evenals de meest minutieuse proefnemingen beter in het laboratorium plaats hebben, dan b.v. in de vrije natuur onder het botaniseeren, zoo worden functies van zoo ingrijpenden aard bij voorkeur beter aan een onderzoek onderworpen op het gebied, waarop zij in den meest zuiveren vorm voor ons gesteld kunnen worden. Het terrein, dat hiervoor het aangewezen is, blijkt te zijn dat deel van de Kritik der reinen Vernunft, dat gewijd is aan de logische fundeering der mathematische physica. In het hoofdstuk „Schematismus der reinen Verstandesbegriffe" komt het schema ter sprake en wel in zijn eenvoudigsten vorm. Ontdaan van alles, wat met ervaring te maken heeft, worden de functies in onderlinge verhouding afgewogen. De verschillende gebieden van onderzoek worden bij Kant gekenschetst door de Kritik der reinen Vernunft, de Kritik der praktischen Vernunft, de Kritik der Urteilkraft. Elk van deze drie heeft zijn eigen terrein, zijn eigen principes. 1) 2)

Zoo vreemd staan de gebieden ook weer niet naast elkaar, dat niet een evenwijdigheid geconstateerd kan worden, zonder te vervallen tot een analogie. Een wijze van oplossing van een probleem, een opgestelde verhouding tusschen grondfactoren, kan een aanwijzing wezen voor de richting, die het onderzoek in moet slaan.

1) Kritik der Urteilkraft Einleitung I

2) Kritik der praktischen Vernunft I. Theil I. Buch bladzijde 85 uitgave van Dr. Karl Kehrbach

Als zoodanig opgevat, heeft het onderzoek naar het schema binnen het terrein van de Kritik der reinen Vernunft een beteekenis van wijder strekking, dan alleen voor het gebied van de exacte wetenschappen.

De plaats al, die Kant ingeruimd heeft voor de behandeling van het schema binnen zijn wijsgeerig systeem, is vol beteekenis. Hoewel het schema van nature thuis behoort in het gebied van de Urteilskraft, wordt de werking van het schema behandeld in de Kritik der reinen Vernunft. En binnen het terrein van onderzoek naar de voorwaarden, waarop onze kennis tot stand komt, is het hoofdstuk Schematismus der reinen Verstandesbegriffe geplaatst in de transcendente Elementarlehre. In de eerste hoofdafdeeling van Kant's Kritik wordt de bouwstof nagegaan, tot wat voor een gebouw deze voldoende zal zijn en hoe wij rekening houdend, met hetgeen ons ter beschikking staat, iets zullen bouwen, dat niet in zal storten en niet constructies zal willen vertoonen, die indruischen tegen de wetten, waarmede iedere architect rekening moet houden, wil zijn bouwwerk duurzaam wezen. Binnen deze omschreven taak moet het schema zijn plaats toegewezen krijgen.

De transcendente Logik behandelt in tegenstelling tot de transcendente Aesthetik, de tweede van de beide Grundquellen des Gemüths, het vermogen om een object te denken. Analytik en Dialektik zijn de onderscheidingen, waarin de Logik uiteenvalt. De Dialektik behandelt de conclusies, waartoe de constitueering der ervaring geleid heeft, op zelfstandige wijze. Hierbij wordt aangenomen dat, wanneer het betreffelijke gegeven is, dat wil zeggen, wanneer de onderlinge relatie bepaald is, de voortgaande betrekking in een reeks van onderling verbonden voorwaarden, die van elkaar afhankelijk zijn, mee gegeven is. Niet in dit gebied, waar de Ideeën behandeld worden, maar binnen de Analytik, valt de plaats van het schematisme. Aan het schema is hierdoor de beteekenis toegekend van constitueerenden factor van de kennis. Tegenover de Grundsätze staan de Begriffe. Als de behandeling van de begrippen, de opstelling van de kategorien haar beslag heeft gekregen, komen de Grundsätze ter sprake. Dan is het eerste hoofdstuk van het tweede boek, van het tweede hoofdstuk van de eerste afdeeling van het tweede deel der transcendente Elementarlehre, zijnde de eerste hoofdafdeeling van de Kritik der reinen Vernunft aan de beurt getiteld Von dem Schematismus der reinen Verstandesbegriffe. In de oorspronkelijke eerste uitgave reikt dit hoofdstuk van bladzijde 137 tot bladzijde 150 (Reclam Dr. Karl Kehrbach zweite Auflage bladzijde 142 tot bladzijde 150).

* * *

Het hoofdstuk van het schematisme vertelt van twee gebieden die geen verwantschap vertoonen. Gewoonlijk gaat het zoo, zegt Kant, dat, als een voorwerp onder een begrip gesubsumeerd wordt, er een zekere gelijke geaardheid is in beide. Ter verduidelijking wordt er bij gevoegd: het begrip moet datgene bevatten, wat voorgesteld wordt in het voorwerp. Alleen begrippen en dingen, die tot een bepaald gebied met gemeenschappelijke kenmerken behooren, wil Kant zeggen, kunnen in een relatie treden van subsumptie.

Nu zijn er twee gebieden, waarin geen gemeenschappelijke kenmerken bestaan, waarbinnen op het eerste gezicht niets aangetroffen wordt, wat in beide gebieden gelijkelijk voorkomt. Deze gebieden zijn behandeld in de voorafgaande hoofdstukken van de Kritik der reinen Vernunft. Het eene valt samen met hetgeen de Engelsche filosofen Locke, Hume en Berkeley als ervaring hebben beschreven. Het andere verwijst meer naar de Duitsche filosofie vóór Kant. Wij kunnen ons evenwel duidelijker uitdrukken:

Het eerste gebied is de wereld van ruimte en tijd, die Kant uitvoerig behandelt; het andere is de streek, waarin de begrippen heerschen, waarin een architectuur van boven- en onder elkander gerangschikte vormen aangetroffen wordt. Tot op Kant hadden deze beide werelden niets met elkaar uitstaande. De wijsgeeren beriepen zich op de eene wereld of op de andere, al naar gelang zij hun positie bepaald hadden. En wat zij uit de andere wereld noodig hadden voor hun ervaring, dat namen zij, 1) zonder zich van de herkomst rekenschap te geven. Kant brengt voor het eerst in het schematisme het inzicht, dat een samenwerking van beide afgezonderde gebieden strikte voorwaarde is voor onze kennis.

Voor deze verbinding kiest Kant de subsumptie, die tot nu toe slechts gegolden had binnen de afzonderlijke gebieden, maar die nu een brug moet slaan tusschen de twee werelden, die steeds naast elkaar hadden gelegen zonder aanraking. Hier is een verbinding tusschen twee wereldbeschouwingen, die ieder haar goed recht heeft, tot eenheid gebracht in het kenproces. Hiernaast dient opgemerkt, dat een psychologische parallel te onderkennen is, in de toepassing van het begrip op de gegevens der zinnelijkheid. Wanneer wij dus de wereld der zinnen en de wereld der begrippen

1) Ernst Cassirer Das Erkenntnisproblem II bladzijde 713

„Dennoch zeigte es sich, dasz Berkeley selbst, der unter diesem Gesichtspunkt das Recht der „Abstraktion“ bekämpfte, die Leistung des Denkens nicht völlig auszuschalten vermochte, sondern dasz er sich genötigt sah, sie unter einer anderen Form wiederum mittelbar anzuerkennen. Der einzelnen konkreten Vorstellung musste die Kraft zugesprochen werden, den gesamten Inbegriff gleichartiger Inhalte für unser Bewusstsein darzustellen und zu vertreten.“

beide als „gegeven” zouden beschouwen, zoo hadden wij daarmee nog niet de werking van het schema gegeven. Reden waarom het hoofdstuk van het schematisme onmisbaar is voor de constitueering van onze ervaring. Dit is de zin van het schema, en alle uitleggingen, die daaraan vastgeknoopt worden, ook de psychologische constructies, die beschrijven, hoe het schema werkzaam is, krijgen eerst beteekenis op grond van dit fundamenteele inzicht in de functie van het schema. Wanneer de oplossing gegeven is door Kant, vermeidt deze zich erin, nu ook nauwkeurig aan te toonen, hoe goed zijn mozaïek sluit en hoezeer zijn ontwerp in alle richtingen de gezochte oplossing blijkt te zijn. Dat niet alles gezegd kan worden, wat er in mogelijkheid te zeggen zou zijn, heeft Kant zelf ingezien; 1) zijn commentatoren hebben veelal de oneindigheid van de taak der filosofie in de lengte gezocht. Ons zij het voldoende, hier te verwijzen naar de opstelling, die Kant geeft van de afzonderlijke schemata, liever dan te herhalen, waaraan Kant reeds uitdrukking heeft gegeven.

* * *

Waar Kant in zijn „Religion” 2) spreekt over Schematismus der Analogie, daar past het hier dezen passus te bespreken, omdat het een plaats is, waar Kant het schema vermeldt. Het geldt hier echter niet een constitueering van het schema, om het zoo te noemen, maar een toepassing. Kant werkt hier met een reeds verworven inzicht en gebruikt hier den term schematisme als een gewoon bekend begrip en is hier niet voornemens iets nieuws omtrent het schema mede te deelen. Trouwens, dit is hier ook niet noodig. Wanneer iemand zich geroepen voelde om de twee abstracta Anschauung en Denken te behandelen in hun onderlinge verhouding, zooals Kant die opgesteld heeft, zou hij kunnen volstaan met de Kritik der reinen Vernunft te behandelen, met verwijzing naar de Prolegomena. Nu zou het weinig nieuwe gezichtspunten opleveren, wanneer zoo iemand de plaatsen ging verzamelen, waar Kant in de Kritik der

1) Kritik der reinen Vernunft Von dem Schematismus der reinen Verstandesbegriffe uitgave Dr. Karl Kehrbach bladzijde 145

„Ohne uns nun bei einer trockenen und langweiligen Zergliederung dessen, was zu transcendentalen Schematen reiner Verstandesbegriffe überhaupt erfordert wird, aufzuhalten, wollen wir sie lieber nach der Ordnung der Kategorien und in Verknüpfung mit diesen darstellen.”

2) Religion innerhalb der Grenzen der blossen Vernunft Zweites Stück bladzijde 66 (aanmerking) Uitgave Dr. Karl Kehrbach

„Das ist der Schematismus der Analogie (zur Erläuterung), den wir nicht entbehren können. Diesen aber in einen Schematismus der Objectbestimmung (zur Erweiterung unseres Erkenntnisses) zu verwandeln ist Anthropomorphismus.”

Urteilskraft de Anschauung en het Denken noemt. Daar worden deze uitdrukkingen gebruikt om een nieuwe gedachte duidelijker te maken, maar niet om van de Anschauung en van het Denken iets nieuws te berde te brengen. Zoo ook gaat het hier met het schematisme der analogie en het schematisme der objectsbepaling. Beide uitdrukkingen willen wijzen op een manier, waarop het schema een combinatie te weeg kan brengen, maar met een typeerende werkzaamheid op een nieuw gebied, heeft deze passage niets te maken. Aan een nieuw principe, dat zijn oorsprong dankt aan een spanning, die te vergelijken zou zijn, met wat wij reeds leerden kennen in het Kapittel Schematismus der reinen Verstandsbegriffe, valt hier geenszins te denken. Alzoo past een verdere bespreking van de „Religion” niet in het kader van dit betoog. Ten slotte moge er op gewezen worden, dat reeds in den overgang van de vóór-kritische tot de kritische periode, Kant een verband gezocht heeft tusschen de Anschauung en het Denken, waarbij hij evenwel niet tot een oplossing is gekomen. Men weet, dat het licht beter uitkomt tegen een donkeren achtergrond. Daarom plaatsen schilders die figuren, waarop zij licht laten vallen, voor een donker gehouden partij.

Moge hier de verwijzing naar Kant's vóór-kritische geschrift 1) een achtergrond vormen, waartegen het afsteekt het hoofdstuk van den Schematismus in de Kritik der reinen Vernunft.

1) De mundi sensibilis atque intelligibilis forma et principiis § 26

„Omnes autem sensivarum cognitionum sub specie intellectualium praestigiae e quibus oriuntur axiomata subrepticia, ad tres species revocari possunt, quarum formulas generales has habeto:

1 Eadem condicio sensitiva, sub qua sola intuitus objecti est possibilis, est condicio ipsius possibilitatis objecti.

2 Eadem condicio sensitiva, sub qua data sibi conferri possunt ad formandum conceptum objecti intellectualem est etiam condicio ipsius possibilitatis objecti.

3 Eadem condicio sensitiva, sub qua subsumptio objecti alicuius obvii sub dato conceptu intellectuali solum possibilis est, est etiam condicio possibilitatis ipsius objecti.”

HOOFDSTUK III

HET SCHEMA ALS PRINCIPE IN DE KRITIK DER REINEN VERNUNFT

De leer van het schema heeft een eind gemaakt aan de oude metaphysica. De rede begrijpt slechts hetgeen zij zelf heeft voortgebracht. 1) 2)

De wiskunde heeft steeds gegolden voor de meest zekere wetenschap. Waarom dit inderdaad ook zoo is, wordt nu ontdekt. In de constructie heeft de wiskunde haar zekerheid.

Natuurkennen is ook construeeren, maar een construeeren in de zinnelijke aanschouwing. Hierop berust de zekerheid in de natuurwetenschap, en het oude probleem der Pythagoreërs vindt zijn oplossing in de toepasselijkheid van de wiskunde op de natuur. Receptiviteit en spontaneiteit komen in een geheel andere verhouding te staan. Deze vinden hun eenheid in het schema, dat de constructie bewerkstelligt. Op deze constructie berust zoowel het herkennen der enkele dingen, als het brengen van hen onder een algemeen begrip.

Als Kant in de Methodenlehre 3) het schema noemt, zijn wij

1) Kritik der reinen Vernunft Vorrede zur zweiten Ausgabe Uitgave Dr. Karl Kehrbach bladzijde 15

„...dasz die Vernunft nur das einsieht, was sie selbst nach ihrem Entwurfe hervorbringt, dasz sie mit Principien ihrer Urtheile nach beständigen Gesetzen vorangehen und die Natur nöthigen müsse auf ihre Fragen zu antworten, nicht aber sich von ihr allein gleichsam am Leitbände gängeln lassen müsse.”

2) idem bladzijde 18

„...dasz wir nämlich von den Dingen nur das a priori erkennen, was wir selbst in sie legen.”

3) idem Methodenlehre III. Hauptstück bladzijde 629

„Die Idee bedarf zur Ausführung ein Schema, d.i. eine a priori aus dem Princip des Zwecks bestimmte wesentliche Mannichfaltigkeit und Ordnung der Theile. Das Schema, welches nicht nach einer Idee, d.i. aus dem Hauptzwecke der Vernunft, sondern empirisch nach zufällig sich darbietenden Absichten (deren Menge man nicht voraus wissen kann) entworfen wird, gibt technische, dasjenige aber, was nur zu Folge einer Idee entspringt (wo die Vernunft die Zwecke a priori aufgibt und nicht empirisch erwartet), gründet architektonische Einheit. Nicht technisch, wegen der Aenlichkeit des Mannichfaltigen oder des zufälligen Gebrauchs der Erkenntnis in concreto zu allerlei beliebigen äusseren Zwecken, sondern architektonisch, um der Verwandtschaft willen und der Ableitung von einem einigen obersten und inneren Zwecke, der das Ganze allererst möglich macht, kann dasjenige entspringen, was wir Wissenschaft nennen, dessen Schema den Umriss (monogramma) und die Eintheilung des Ganzen in Glieder, der Idee gemäsz, d.i. a priori enthalten und dieses von allen anderen sicher und nach Principien unterscheiden musz.”

toe aan een meer verwijderden zin van het schema. In de allereerste plaats is het schema een factor in de constitueering der mogelijke ervaring. Dan zijn wij in de sfeer van het verstand. Maar daarnaast heeft de Vernunft ook haar betrekking op het schema. Niet de mogelijke ervaring wordt dan geconstitueerd, maar de werkelijke ervaring.

Wanneer alle empirische schema's passen in het eene systeem der natuurwetenschap, komt het doelmatige op, het Zweck, als Notwendigkeit des Zufälligen.

Wanneer wij dit hoofdstuk besluiten met te wijzen op de grootst mogelijke eenheid, die volgens Kant de rede ten grondslag wil leggen aan alle natuuronderzoek, komt de idee van een hoogste intelligentie ter sprake, en wordt deze gedachte belicht met een uitspraak van Kant, die doet zien, hoe alle richtlijnen van het systeem streven in één punt uit te loopen.

Niet om een nieuw principe hier in te voeren, is het, dat Kant zich uitlaat, dat het moet schijnen alsof alle systematische ideeën onder één enkel gezichtspunt beschouwd moeten worden, om tot ware kennis te kunnen komen. 1)

Het schema, dat werkt bij de Vernunft in de natuurwetenschap is regulatief. De Einbildungskraft speelt dan geen rol meer. Het construeeren is geen eigenlijk construeeren meer, maar een met onaanschouwelijke begrippen. De Kritik der Urteilkraft 2) 3)

1) Kritik der reinen Vernunft Elementarlehre II. Theil II. Abtheilung II. Buch III. Hauptstück Uitgave Dr. Karl Kehrbach bladzijde 532

„...und da zeigt es sich klar: dasz die Idee desselben, so wie alle speculativen Ideen, nichts weiter sagen wollen, als dasz die Vernunft gebiete, alle Verknüpfung der Welt nach Principien einer systematischen Einheit zu betrachten, mithin als ob sie insgesamt aus einem allbefassenden Wesen, als oberster und allgenugsamer Ursache, entsprungen wären.”

2) Kritik der Urteilkraft II. Theil § 76 Anmerkung Uitgave Dr. Karl Kehrbach bladzijde 288

„Nun beruht aber alle unsere Unterscheidung des blosz möglichen vom Wirklichen darauf, dasz das erstere nur die Position der Vorstellung eines Dinges respectiv auf unsern Begriff und überhaupt das Vermögen zu denken, das letzere aber die Setzung des Dinges an sich selbst (auszer diesem Begriffe) bedeutet. Also ist die Unterscheidung möglicher Dinge von wirklichen eine solche, die blosz subjectiv für den menschlichen Verstand gilt, da wir nämlich etwas immer noch in Gedanken haben können, ob es gleich nicht ist, oder etwas als gegeben uns vorstellen, ob wir gleich noch keinen Begriff davon haben.”

3) idem bladzijde 293

„Diese Zufälligkeit findst sich ganz natürlich in dem Besondern, welches die Urteilkraft unter das Allgemeine der Verstandesbegriffe bringen soll; denn durch das Allgemeine unseres (menschlichen) Verstandes ist das Besondere nicht bestimmt; und es ist zufällig, auf wie vielerlei Art unterschiedene Dinge, die doch in einem gemeinsamen Merkmale übereinkommen, unserer Wahrnehmung vorkommen können. Unser Verstand ist ein Vermögen der Begriffe, d.i. ein discursiver Verstand, für den es freilich zufällig sein musz, welcherlei und wie sehr verschieden das Besondere sein mag, das ihm in der Natur gegeben werden, und was unter seine Begriffe gebracht werden kann.”

bevat menige duidelijke plaats, waar Kant dit onderscheid behandelt.

De functie van het schema verandert ook met de veranderde beteekenis van het construeeren. Het past hier te wijzen op een onderscheid met het zoogenaamde metaphysische construeeren, uit zuivere begrippen, die met alle zinnelijke gegevenheid niets hebben uit te staan: ook alle intellectueele Anschauung dient uitgesloten.

Bij de werking van het schema in de praktische Vernunft en in de Religion, zijn wij genaderd tot de toepassing van het schema en zijn wij af van de constitueering van het principe.

Als Kant een onderscheid maakt tusschen Anschauung en Denken, is er geen sprake van onderscheiding in wezen, ontologisch bedoeld. De meening zou kunnen postvatten, dat Kant hier een onderzoek ingesteld heeft naar op zich zelf aan te treffen bestanddeelen en daarbij tot zijn resultaat is gekomen, zooals de chemicus een gegeven stof analyseert en in zijn relaas van bevindingen opgeeft zooveel procent van dit en zooveel procent van dat. Geenszins is het zoo bij Kant's abstracties. Evenmin moeten wij hier denken aan een methode van eliminatie. Wanneer wij door vivisectie aan een dier een orgaan ontnemen, vinden wij gelegenheid na te gaan, in welke mate de andere organen functies verrichten en kunnen wij vergelijkingsmateriaal verzamelen voor de bestudeering van bedoelde organen. De onderscheiding van Kant wil niet onderzoeken, hoe de werking van het Denken zou zijn, als de Anschauung eens uitgeschakeld was. Het is een gangbare opvatting, maar geenszins juist, dat Kant achtereenvolgens de Anschauung behandeld zou hebben als een afzonderlijke en afgezonderde functie en daarna het Denken als een op zich zelf staande faculteit des menschen. Niets is minder waar. De waarschuwing: „Kant's Unterscheidungen sind keine Trennungen” kan hier ter harte genomen worden.

Op den ingangspoort van de Platonische academie stond geschreven: *μηδεις ἀγεωμετρος εἰσιτω*. Ook bij Kant kan niemand binnentreden, zonder eerst een waarschuwing te hebben gelezen: Treed niet binnen, zonder de kern al te kennen van wat gij leeren wilt. 1)

De eerste volzin van de Kritik der reinen Vernunft plaatst ons midden in het probleem. Volledig toegerust, moeten wij al dadelijk aan het werk. Er is geen tijd om ons voor de oriëntatie, die te

1) Confer: Hegel's *Phaenomenologie des Geistes* Einleitung aan den aanvang van het werk: „Es ist eine natürliche Vorstellung, dass es ehe in der Philosophie an die Sache selbst, nämlich an das wirkliche Erkennen dessen, was in Wahrheit ist, gegangen wird, notwendig sei, vorher über das Erkennen sich zu verständigen, das, als das Werkzeug, wodurch man des Absoluten sich bemächtigt, oder als das Mittel, durch welches hindurch man es erblicke, betrachtet wird.”

wachten staat, eerst in het probleem in te werken. De Anschauung is een abstractie. Dat wil zeggen een noordpool, waarbij men steeds moet bedenken, dat deze niet los te maken is van een zuidpool, ook zonder dat deze er opzettelijk bij genoemd wordt. Dat is heel iets anders, dan dat de noordpool zou wezen een abstractie van alle lijnen, die naar het noorden gericht zijn, in tegenstelling met de zuidpool, die een begrip zou wezen, dat wij verkregen hadden, door alle naar het zuiden loopende richtingen te abstraheeren. Als gesproken wordt van noordpool, denkt men dadelijk aan een abstractie in correlatie tot een zuidpool. Zoo is de Anschauung een abstractie, maar eene, die uitsluitend gedacht wordt in correlatie tot het Denken. Het denken op zich zelf 1) kan nog gedacht worden als zelfstandige functie, hoewel het dan valt buiten de kennisleer, waarmede het valt buiten het kader van dit onderzoek, dat zich bepaalt tot het gebied van het onderzoek naar de voorwaarden van onze kennis. Maar de aanschouwing is alleen mogelijk in verbinding met het denken. Het kennen heeft twee grondfactoren, de Anschauung en het Denken. Deze beide verhouden zich als noordpool tot zuidpool en zijn van elkaar wederkeerig afhankelijk, dus zoo, dat de eene niet zonder de andere werkt. Wij kunnen dus niet de kracht van de eene bepalen, afgezonderd van de andere of kunnen evenmin aan een van beide het zwijgen opleggen, om de andere te beluisteren. Cassirer wijst er op 2), dat de critische philosophie eigenlijk geen geschiedenis heeft. Daarmede wil niet gezegd zijn, dat dezelfde termen, die Kant gebruikt, niet vroeger ook werden gebezigd of dat de gedachte, waar Kant op voortbouwt, niet een zekere overeenkomst vertoont met hetgeen Kant ontwerpt. Maar wij behoeven hier slechts vluchtig te verwijzen naar Locke, om er aan te herinneren

1) Kritik der reinen Vernunft Elementarlehre II Theil IV Bladzijde 84, 85
Uitgave Dr. Karl Kehrbach

„Weil es aber sehr anlockend ist und verleitend, sich dieser reinen Verstandeserkenntnisse und Grundsätze allein und selbst über die Grenzen der Erfahrung hinaus zu bedienen, welche doch einzig und allein uns die Materie (Objecte) an die Hand geben kann, worauf jene reine Verstandesbegriffe angewandt werden können: so geräth der Verstand in Gefahr, durch leere Vernünfteilen von den blossen formalen Prinzipien des reinen Verstandes einen materialen Gebrauch zu machen und über Gegenstände ohne Unterschied zu urtheilen, die uns doch nicht gegeben sind, ja vielleicht auf keinerlei Weise gegeben werden können.“

2) Ernst Cassirer Das Erkenntnisproblem II VIII

„Die Vernunftkritik bildet ein vollendetes und abgeschlossenes Ganze, das auf sich selber steht und aus sich selbst erklärt sein will. Wie sie der philosophischen Vergangenheit als ein Neues und Eigenes gegenübertritt, so hat sie auch mit der vorangehenden Gedankenentwicklung in Kants vorkritischen Schriften gebrochen. Der zentrale methodische Grundgedanke besitzt daher seinem wesentlichen Inhalt nach, keine Geschichte; nur seine allmähliche Ausführung und seine immer weiter greifende Anwendung ist es, die sich in verschiedene zeitliche Phasen auseinanderlegen lässt.“

dat diens „sensation” heel iets anders is, dan de Anschauung bij Kant.

Ook waar een oppervlakkige overeenkomst ons kon verleiden tot het zoeken van meer dan een vluchtige overeenstemming, moeten wij de voortreffelijke waarschuwing van Cassirer ter harte nemen en volle recht doen wedervaren aan de unieke beteekenis van Kant, en er ons voor hoeden, hem overal te willen zien, voordat hij er nog is. Als abstracta waren Anschauung en Denken al bekend in de geschiedenis van het kenproces, maar de verhouding bepalen van deze grootheden, bleef voor Kant bewaard. Daarom is voor een waar begripen van Kant's gebruik van Anschauung en Denken, niet te missen het inzicht in de verhouding, waarin Kant beide grondfactoren plaatst, op gevaar van anders de oude abstracta als wezensgrootheden, zonder meer, te willen zien in Kant's onderscheidingen. De onontbeerlijkheid van dit inzicht bemoeilijkt in hooge mate een indringen in den gedachtengang van Kant, want het begin van de Kritik der reinen Vernunft kondigt zich aan, als een introductie in het systeem, terwijl toch de geheele uitrusting, waarmee de strijd gestreden wordt, al dienst moet doen om de schermutselingen, die den strijd vooraf gaan, te kunnen voeren.

Bij de kategorien moeten wij onderscheid maken tusschen het stelsel der kategorien, als één geheel en de afzonderlijke, die bij Kant vier maal drie opgesteld worden. Het stelsel blijft werken, al zouden alle kategorien tot één inschrompelen. Wanneer zou blijken, dat een der kategorien niet werkzaam zou zijn, dan zouden de andere haar dienst overnemen, om de ervaring te constitueeren. Hier moge de opmerking gemaakt worden, dat wij dit inziende, Schopenhauer's aanval op Kant's kategorien en op haar werkzaamheid hierom al kunnen afslaan. 1) Een dergelijken gang herkennen wij in de geheele Kantiaansche constructie, uitgewerkt in de Kritik der reinen Vernunft. Dat de ervaring zoo en zoo is, staat

1) Schopenhauer Die Welt als Wille und Vorstellung Anhang Kritik der Kantischen Philosophie Reclam bladzijde 563, 564

„Ich fordere Jeden, der, mit mir die Verehrung gegen Kant theilt, auf, diese Widersprüche zu vereinigen, und zu zeigen, dass Kant bei seiner Lehre vom Objekt der Erfahrung und der Art, wie es durch die Thätigkeit des Verstandes und seiner zwölf Funktionen bestimmt wird, etwas ganz Deutliches und Bestimmtes gedacht habe.

Ich bin überzeugt, dass der nachgewiesene Widerspruch, der sich durch die ganze transcendente Logik zieht, der eigentliche Grund der grossen Dunkelheit des Vortrags in derselben ist. Kant war sich nämlich des Widerspruchs dunkel bewusst, kämpfte innerlich damit, wollte oder konnte ihn dennoch nicht zum deutlichen Bewusstsein bringen, verschleierte ihn daher für sich und für Andere, und umging ihn auf allerlei Schleichwegen. Davon ist es vielleicht auch abzuleiten, dass er aus dem Erkenntnisvermögen eine so seltsame, komplicirte Maschine machte, mit so vielen Rädern, als da sind die zwölf Kategorien, die transcendente Synthesis der Einbildungskraft, des innern Sinnes, der transcendentalen Einheit der Apperception, ferner der Schematismus der reinen Verstandesbegriffe u.s.w.”

al vast, als wij achteraf gaan construeeren, hoe wij die ervaring deelachtig zijn geworden. Wij gebruiken daartoe het geheele kenvermogen, maar het accent valt nu hier, dan daar. Spreken wij over de werking der Grundsätze, dan is daarin al voorondersteld, zoowel de onderscheiding Anschauung — Denken als de werkzaamheid van de Idee. In de transcendente Einheit der Apperzeption zijn zoowel de Grundsätze als het regulatieve principe mede te denken. Wat een der functies zou verzuimen, dat neemt de andere op.

Deze beeldspraak moet wel zoo opgevat worden, dat de voor de hand liggende gedachte gevat wordt, niet om er een gnostische verklaring op te kunnen bouwen, of om later door een uitlegging der woorden een veel verder reikende, oorspronkelijk niet bedoelde, strekking aan het beeld te geven. Een dergelijke beeldspraak kan toelaatbaar zijn in een panlogistisch systeem, waar het woord iets van het wezen bevat en zodoende woorduitlegging tevens wezensontplooiing is, hier echter niet. Een ander beeld voor hetgeen ik naar voren wil brengen, is de concentrische cirkel. Eén middelpunt hebben alle cirkels, die in één vlak liggen, dat in steeds wijder kringen de ruimte begrenst, dezelfde ruimte steeds. Het verschil is de straal, de onderlinge verhouding der stralen en de verhouding van de cirkels, die steeds voortschrijdend, tevens alle vorige omvatten. Omgekeerd is bij elken cirkel een eigen middelpunt, dat samenvalt met de middelpunten der andere cirkels. Zoo is in de Kritik der reinen Vernunft bij ieder onderdeel niet te vermijden, dat het geheel ter sprake komt, dat bij de centrale vragen een antwoord steeds op een andere peripherie, een ander aspect vertoont. Hier mogen wij wijzen op het voordeel, dat de transcendente filosofie heeft, in het bezit van een centraal punt 1) in de „absolute Einheit”.

„Dasz alle unsere Erkenntnisz mit der Erfahrung anfangt, daran ist gar kein Zweifel.” Juist omdat dit werk van Kant het resultaat is van jarenlange studie en jarenlang denken, is, bij het in korten tijd op schrift zetten, van zijn gewonnen inzicht, niet in alle opzichten herkenbaar geworden de wijze, waarop Kant tot dit standpunt gekomen is. Niet voordat een zekere afsluiting was bereikt, en een afronding van systeem zijn beslag had gekregen, zette Kant zich er

1) Kritik der reinen Vernunft Elementarlehre II. Teil I Uitgave Dr. Karl Kehrbach bladzijde 87 Von dem Leitfaden der Entdeckung aller reinen Verstandesbegriffe

„Die Transscendental-Philosophie hat den Vortheil, aber auch die Verbindlichkeit, ihre Begriffe nach einem Princip aufzusuchen; weil sie aus dem Verstande, als absoluter Einheit, rein und unvermischt entspringen und daher selbst nach einem Begriffe oder Idee, unter sich zusammenhängen müssen. Ein solcher Zusammenhang aber gibt eine Regel an die Hand, nach welcher jedem reinen Verstandesbegriff seine Stelle und allen insgesamt ihre Vollständigkeit a priori bestimmt werden kann, welches alles sonst vom Belieben oder dem Zufall abhängen würde.”

toe zijn beroemde Kritik te schrijven. Het werk weerspiegelt dan ook niet de ontstaansfasen, die de schrijver heeft doorgemaakt, voordat hij de hoogte bereikte, van waaruit hij kon overzien den koninklijken 1) weg, die hem recht naar het doel kon leiden. Neen, het werk vangt aan met den eersten stap op dezen heirweg, die van den aavang af al aangelegd is en zonder omwegen recht op het eindpunt afgaat. Zoo kan een historische verklaring luiden, en wij behoeven een uiteenzetting in dezen zin niet te verwerpen, immers deze wijze van begrijpelijk maken heeft zeer zeker haar waarde voor het verstaan van het werk. Zoo is het ook zeer goed mogelijk, dat hetgeen omtrent het karakter van den grooten Koningsberger overgeleverd is, ons een kijk kan geven op enkele trekken in den stijl van den wijsgeer. Immers een schrijver, ook een wijsgeer legt eigen persoonlijkheid in zijn werk en Kant zeker, die met hart en ziel schreef, is te herkennen in zijn boeken en spreekt daaruit tot ons. Maar naast en boven dit soort verklaringen blijft er plaats voor het inzicht, dat het systeem zelf eischt, het volle en alles omvattende proces te zien in elk der onderdeelen, die onderscheiden worden, enkel en alleen om dat geheel duidelijker en volledig te ontplooien. Uit een innerlijke noodzakelijkheid, een noodzakelijkheid door de behandelde stof zelf opgedrongen, is er geen begin en geen einde aan het systeem, in den zin van een aanvang, waarbij de volle werking nog niet te bespeuren is, of in de beteekenis van een einde, waarop we zouden kunnen verklaren, dat nu het inzicht geheel ontvouwd is en dat een adaequate kennis bereikt is, op de wijze van het onmiddellijk doorzien van alle concatenaties en consequenties, met voorbijgaan van de vorige stadia als lagere trappen, waarop dit standpunt nog niet is bereikt. De inleiding komt al dadelijk met allerlei problemen: het Erkenntnisvermögen, Gegenstände, rühren, om niet te spreken van het allereerste woord waarmede de Kritik in de eerste uitgave aanvangt: Erfahrung! Dit zij voldoende om aan te toonen, dat het eerste hoofdstuk dadelijk alle andere hoofdstukken eigenlijk vooronderstelt. Zoo is het ook gesteld met de volgende: de eene onderscheiding is niet te denken zonder de andere. E. T. A. Hoffmann laat den vorst Barsanuph tot zijn lijfarts zeggen: „Kurieren Sie meinen Leib, und lassen Sie meinen Geist ungeschoren, von dem habe ich noch niemals Inkommoditäten verspürt.“ Hiermede wordt een opvatting getypeerd, die geheel terzijde gesteld moet worden, wil men toegankelijk zijn voor Kant. Een onderscheiding tusschen physisch en psychisch, tusschen lijf en

1) Poincaré vergelijkt de juiste oplossing van een vraagstuk met het bereiken van een hoogte, van waaruit men een ruim uitzicht heeft op alle wegen, die men achtereenvolgens ingeslagen is, doch waarbij men één breedten koninklijken weg ontdekt, die recht naar het doel voert.

geest, zooals in de boven aangehaalde zinsnede gegeeseld wordt en die op meerdere plaatsen in zijn absurditeit vertoond wordt door dezen geestigen schrijver, was in den tijd van Kant een zeer gangbare meening, waarmede de Kritik der reinen Vernunft afrekent. Hier heeft men een sprekend voorbeeld van het onderscheid tusschen een dichter en een wijsgeer. De dichter hekelt, insinueert, beschrijft en stort zijn ironie over hetgeen zijn levensweg kruist, het aan den wijsgeer wijselijk overlatend, te strijden met argumenten, te vernietigen desnoods met een moker, wel wetend, dat de ware philosophos er voor zal zorgen, dat uit het puin van de vernielde woning een heerlijk paleis herrijzen zal, gebouwd door zijn eigen handen. Constructief moet de wijsgeer wezen, is ook de ware wijsgeer, hij moge zijn werk betitelen met „Kritik”, de opbouw is zijn levenstaak.

In de transcendente Aesthetik behandelt Kant allereerst de ruimte, waarna de tijd aan de beurt komt. De metaphysische Erörterung geeft achtereenvolgens de verschillende gezichtspunten weer, waaronder de ruimte begrepen moet worden, voor zoover deze a priori is. Dit a priori is een afperking van gebied. Tegenover alles, wat uit de ervaring gekend wordt, staat de voorwaarde voor ervaring, die nagespeurd wordt in de Kritik der reinen Vernunft. Vijf punten worden naar voren gebracht. Denk niet dat de ruimte ontstaat door te abstraheeren van uiterlijke ervaringen, want de ruimte is een noodwendige voorstelling, die al onze aanschouwing ten grondslag ligt. Ook is de ruimte niet een algemeen begrip van verhoudingen der dingen, en een oneindige grootte stelt de ruimte voor. Hoewel het schema veel later in het standaardwerk aan de orde gesteld wordt, kan men hier toch al de werking er van speuren. Eigenlijk moeten wij ons omgekeerd uitdrukken: in de werking, die wij in de ruimte leeren kennen, herkennen wij de trekken van het schema. Om de ruimte als moment in het kenproces te zien, moet men deze niet willen isoleeren als een op zich zelf werkende grootheid — maar moet men steeds bedenken, dat de ruimte pas een factor wordt, wanneer de werking van de kategorie ook merkbaar wordt. Waar is de invloed van het getal meer merkbaar dan in de ruimte? Is de ruimte niet gekarakteriseerd als een meetbaarheid? We kunnen het nog beter en scherper geformuleerd vragen: Is in de meetkunde niet het getal het meest tot zijn recht gekomen, en vindt het in deze wetenschap niet het terrein bij uitstek van zijn geldigheid? Het getal heerscht allereerst in de meetkunde. De eerste toepassing van de rekenkunde is de meetkunde. Naast de meetkunde vindt het getal een breed veld van toepassing in de mechanica.

Wanneer de tijd samengekoppeld wordt aan de wiskunde, heeft het getal een groote plaats in de constitueering der wetenschap. Juist het mechanisch verklaren beteekent het verklaren door getal.

Het opleggen van het getal is het mechaniseeren. Het toegankelijk maken voor het getal is het herleiden tot mechanica. De wetenschappelijke behandeling van de natuur is juist het toegankelijk maken voor het getal.

De ruimte en de tijd kunnen eerst als wetenschap van ruimte en wetenschap van tijd fungeeren, als het getal hun beiden zin gaat geven. Op zich zelf, hebben ruimte en tijd geen geldigheid, tenzij deze zich kunnen doen gelden door middel van het getal. Wij moeten ons leeren zeggen, dat de ruimte en de tijd pas factoren in onze kennis worden, wanneer het getal hun het leven geeft, dat wil met andere woorden zeggen: pas als ruimte en tijd geschematiseerd worden, kunnen deze grootheden geldigheid opeischen. Hier kan teruggekomen worden op een vroegere opmerking, dat de voorloopers van Kant toch een geheel anderen gedachtengang hebben gehad naast eenige onmiskenbare overeenkomst. Zoo heeft Locke een sterk afwijkende opvatting van het getal. 1)

Wat wij inzien bij de ruimte, geldt per viam analogiae evengoed van den tijd. Kant behandelt achtereenvolgens de ruimte en den tijd. Veel van wat op de ruimte betrekking heeft, keert vrijwel ongewijzigd terug in het hoofdstuk van den tijd. In dit opzicht gaan ruimte en tijd evenwijdig. Wij kunnen hier tot de conclusie komen, dat de abstractie ruimte en de abstractie tijd op zich zelf geen geldigheid hebben, dat de abstracties pas leven krijgen door ze te plaatsen in een verhouding van polariteit met het denken, en dat het proces, waarin zich dit verwezenlijkt, het schema is. Binnen het gebied van het kennen, komt aan ruimte en tijd de grootste mate van vermeende zelfstandigheid toe. Het denken moge voor zich een zekere eigen geldigheid opeischen, met het beeld van de duif heeft Kant dit denken geplaatst in een ander gebied, waarin geen plaats is voor het kennen. 2) Ruimte en tijd hebben veel meer den schijn, een eigen wereld te bestrijken, waarin het denken niets zou hebben te maken. Het denken heeft een praesumptie van geestelijkheid, die de materialistische ruimte en tijd mist.

Hiermede hangt samen de vraag, die Kant opgeworpen heeft

1) Ernst Cassirer Das Erkenntnisproblem Teil II bladzijde 255

„The cyphers or marks help not the mind at all to perceive the agreement of any two or more numbers, their equalities or proportions: that the mind has only by intuition of its own ideas of the numbers themselves. But the numerical characters are helps to the memory to record and retain the several ideas about which the demonstration is made, whereby man may know, how far his intuitive knowledge in surveying several of the particulars has proceeded.” Locke Essay IV 3 paragraph 19

2) Kritik der reinen Vernunft Einleitung bladzijde 37 uitgave Dr. Karl Kehrbach

„Die leichte Taube, indem sie im freien Fluge die Luft theilt, deren Widerstand sie fühlt, könnte die Vorstellung fassen, dasz es ihr im luftleeren Raum noch viel besser gelingen werde.”

in zijn DING AN SICH. Het is hier de plaats om een kleine uitwijding te maken op het gebied, dat vooral na Kant's dood de gemoederen bezig hield. Het terrein ,waarop de strijd over het Ding an sich liep, en nog loopt, is de Kritik der reinen Vernunft. Niettegenstaande het probleem met veel meer klem gesteld kan worden, ja zich veeleer opdringt binnen de schoonheidsleer. Het kunstwerk en het Ding an sich vertoonen veel meer betrekking dan dit ding en de gewaarwording. Men kan zich eigenlijk in de schoonheidsleer veel minder goed losmaken van de Dinglichkeit van het kunstwerk. In de natuurkunde is het veel gemakkelijker zich te overtuigen, dat het bestaande slechts een samenstel van verhoudingen is, daar kan men veel eerder zich losmaken van datgene, wat de gewaarwording in het leven zou roepen. Als de Gioconda teruggevonden wordt, geldt het minutieuse onderzoek niet de schoonheid der schilderij, den magischen invloed op den beschouwer, de aesthetische ontroering, die het meesterstuk vermag te wekken, de waarde van het product voor het forum der Kunstwissenschaft. Neen de deskundigen moeten met al hun kunde, desondanks hun toevlucht nemen tot de examineering der craquelures en de bestudeering van het afgeschaafde paneel — op de rugzijde der schilderij. Evenals men de echtheid van Frans Halsen tegenwoordig toetst aan de uitvinding van den draadnagel en de chemische ontleding van een kleurstof.

Na Kant komt de vraag naar het Ding an sich midden in de belangstelling der filosofen. Jacobi formuleert zijn vragen scherp en aan zijn consequenties is nauwelijks te ontkomen. Deze vragen zijn juist zulke, waar niemand uitkomt, die de oplossing zoekt in de richting, door Jacobi ingeslagen. Wie gelangt das Verfahren der Zählung zu einem zählbaren? Was bringt in jene drei Unendlichkeiten (Raum, Zeit, Bewusstsein)... Endlichkeit? Was befruchtet Raum und Zeit a priori mit Zahl und Masz? Wanneer geen antwoord op deze vragen gegeven kan worden, heeft ons systeem niet eens de stevigte van een zeepbel, zegt Jacobi. Laten wij eerst de vragen eens onder oogen zien, voordat wij ons opmaken, het antwoord te zoeken, teneinde het systeem van Kant te verdedigen tegen deze aanvallen. Jacobi neemt de onderscheidingen van Kant, ondanks de waarschuwing, dat deze slechts abstracties zijn, geen „Trennungen“, als wezenheden, als grootheden, die op zich zelf een waarde zouden hebben. Het Verfahren der Zählung wordt hier opgevat als een leege huls, die zich vullen moet, terwijl een meer overeenkomstig beeld zou zijn, de schaal van een ei, die men eerst stuk maken moet, om te laten zien, dat zij het eiwit bevat. Raum en Zeit moeten bevrucht worden en Jacobi vraagt naar dengene, die aangewezen kan worden, dit te doen. Ja, maar deze beide abstracties zijn niet zoo maar voorhanden, als gegeven grootten. Als men abstracta

op gaat blazen tot zelfstandigheden, dan kan de angstige vraag naar een substraat niet verwonderen.

Jacobi's bezwaren geven gelegenheid in dit verband te wijzen op Descartes, die in de juiste formuleering van de vraag al het antwoord zag. 1) Dit wil niet anders zeggen, dan dat in de wetenschap het antwoord op alle vragen gezocht moet worden binnen het gebied van vragen, waarin zij zijn opgekomen. Men hakt geen Gordiaansche knopen door in de wetenschap. De vragen, die men meent te kunnen stellen, moeten ook een oplossing vinden in hetzelfde deel van wetenschap, waarin zij zijn opgeworpen. In zoover is de wetenschap een spel, waarbij men zich strikt houdt aan de spelregels, die men vooraf vastgesteld heeft. Anders zou men er toe kunnen komen om wiskunde-vraagstukken op te lossen met behulp der ethica, en natuurkunde te beoefenen met Genesis I. De oude ontologie klopt vermomd aan de achterdeur aan, wel wetend, dat den balling geen toegang verleend zal worden als hij zich met eigen naam aan den hoofdingang aanmeldt.

Ook bij Reinhold is het Ding an sich een belangrijke vraag. Het is iets anders dan het object, dat bloot correlaat is van het subject. Het is van dieper oorsprong, het is overeenkomend met het *ὄντως ὄν* der afgedankte metaphysica. Hier bevinden wij ons weer midden in het gebied van het hypostaseeren.

Hoe toonen wij het oncritische, van dit probleem zoo te stellen, aan? Hoe ontdekken wij het verkeerde in de vraag? Kunnen wij geen oplossing beproeven door te vragen, wat dezen denkers voor den geest gezweefd heeft, toen zij aan het grübeln gingen over het Ding an sich? Allereerst zoeken wij naar een punt, waar wij ons met deze zoekers één van geest weten. In allen leeft de onwrikbare zekerheid, dat de wereld is, zooals zij is en dat de zede-wetten gelden, zooals zij gelden. Hier zijn wij aan een overtuiging, die wij kunnen noemen het meest tegenovergesteld aan de heerschappij van de willekeurigheid. Hier zijn wij op een gebied, waar de noodwendigheid zelf, aanvang en einde is. Hier is geen sprake

1) Ernst Cassirer Das Erkenntnisproblem Teil I III I bladzijde 450

„Wenn hier nach einer Zahl gefragt wird, die bestimmte Relationen erfüllen soll, so genügt es, die geforderte Beziehung durch eine Gleichung zum Ausdruck zu bringen, um damit auch den Weg, den die Auflösung einzuschlagen hat, von Anfang an zu fixieren. Als „unbekannt“ erscheint uns das x der Gleichung nur, sofern es noch nicht entwickelt und expliziert ist; zugleich aber ist es bekannt, sofern es eindeutig determiniert ist und wir z. B. von jeder uns gegebenen Zahl aussagen können, ob sie die gesuchte ist, oder nicht. Der Ansatz der Gleichung ist, mit anderen Worten, logisch bereits das Entscheidende, dem gegenüber die Auswicklung und die Isolierung der Unbekannten nur wie eine technisch-mathematische Schwierigkeit erscheint. Die Art und Richtung des gedanklichen Fortschritts ist schon hier bestimmt vorgezeichnet; wir wissen, dass wir, um zur Lösung zu gelangen, nicht über die Bedingungen des Problems selbst hinauszugehen, nicht ausserhalb seiner nach fremden zufälligen Hilfsmitteln zu suchen brauchen.“

van kennen. Hier weten wij ons in het grensgebied en raken wij aan de fundamente van ons kennen. Immers de noodwendigheid is in geen andere en diepere noodwendigheid gefundeerd. 1)

Hier is het, of een spiegel opgesteld is en alles wat de grenzen schijnt te overschrijden, wordt weerkaatst en bewerkt zoo een speculatief denken van hetgeen niet kenbaar is. Deze overwegingen gelden bij de opstelling van het probleem van het Ding an sich. De fout is, dat hier deze overtuiging als een gegeven opgevat wordt, een fout, die men oneigenaardig psychologisme zou kunnen noemen, doch als het geoorloofd is nieuwe namen te geven, met logisme zou moeten worden gekenschetst. Dan nog moet men hier bij voegen, een ongerechtigd gebruik van de categorie, waardoor men tot een oergrond komt. Het Ding an sich is niet weg te redeneeren. Daarom gaf Kant het ook een plaats in zijn systeem. Maar geen eereplaats, uit onwetendheid met zijn ware afkomst. Neen, als erkenning van het ontbreken bij den mensch van eenigen invloed op het zóózijn als zoodanig. Wij denken hier aan Malebranche. 2) God bewerkt alles in ons. Ja, maar als wij hiervan een oplossing verwachten voor onze problemen, komen wij van de eene onopgeloste moeilijkheid in de andere, totdat wij de oogen sluiten en in mystiek verzinken. Maar dan is het ook uit met de filosofie. De functie van het Ding an sich is, te herinneren aan het feit, dat de wetten gelden, zooals zij gelden. Wie daar een stelsel op bouwt, is een metaphysicus.

Wie critisch denkt, ziet in het Ding an sich een metaphysische Reminiscenz, 3) een waarschuwing tegen de ontologie.

Maimon stelde zich het zuiverst tegenover het Ding an sich. De vraag waarom alle kennis is, zooals zij is, kan niet worden toegelaten in het critisch denken. Het denken heeft een functie in het

1) Ernst Cassirer Das Erkenntnisproblem Teil I III I bladzijde 441

„Was Galilei der Naturansicht seiner Zeit entgegensetzt: das ist der Gedanke der Notwendigkeit. Die Notwendigkeit ist für ihn, wie sie es für Leonardo da Vinci gewesen war, die „Entdeckerin der Natur“ und ihre Meisterin und Hüterin. Bei ihr, die in den universalen Regeln der Geometrie und Zahlenlehre gegründet ist, bleibt er stehen. Was sie selbst bedeutet, dafür bedarf es keiner weiteren Erklärung: jeder begreift es, der auch nur einmal einen mathematischen Satz wahrhaft verstanden und an ihm „geschmeckt“ hat, wie das Wissen beschaffen ist. Ed avesse gustato veramente, come e fatto il sapere. Galilei Dialogo I Op. I 114

2) Etude sur Malebranche 1862 par l'abbé Blampignon Deuxième Partie Chapitre II bladzijde 144

„Dieu est donc le seul objet de nos idées; car il faut toujours revenir au principe que voir en Dieu ou voir Dieu, c'est une proposition parfaitement identique.”

3) Deze uitdrukking is ontworpen als tegenhanger voor de „kritische Erinnerung“ Confer: Kritik der reinen Vernunft Elementarlehre I. Theil Uitgave Dr. Karl Kehrbach bladzijde 57

„Denn in diesem Falle gilt das, was ursprünglich selbst nur Erscheinung ist, z. B. eine Rose, im empirischen Verstande für ein Ding an sich selbst, welches doch jedem Auge in Ansehung der Farbe anders erscheinen kann.

kenproces. In de transscendentale Logik heeft Kant het denken behandeld, voor zoover het meesprekt in onze kennis. In het begin lijkt het wel, of de transcendente Logik hier een vermogen beschrijft, dat juist bij uitstek er op berekend is, om een object te leeren kennen. Een woordgebruik, dat aanleiding zou kunnen geven tot misverstand 1) is schuld, dat de schijn gewekt wordt, alsof tegenover het ontvangen van indrukken gesteld wordt, het kennen van het object.

Toch wordt deze schijn niet volgehouden. En passant zij hier er op gewezen, dat een der typeerende voortreffelijkheden van Kant's oeuvre hierin bestaat, dat hoewel door onduidelijk woordgebruik vaak een geheel verkeerde meening zich zou kunnen opdringen, ook bij den nauwlettenden lezer, de auteur zelf nooit zich laat afleiden van den eenmaal gekozen weg door de zijpaden, waarop de onjuiste formuleeringen den lezer hebben doen verdwalen. Een verwarrende uitdrukking is een momenteele eenzijdige uiting, een mistasten bij het weergeven van de gedachte, maar is nooit op te vatten, als een verlaten van den rechten weg, waaraan verbonden is een voortgaan op den verkeerden. Hoe dikwijls lezen wij het niet in de geschiedenis der wijsbegeerte, dat een enkele foute formuleering een verandering van richting ten gevolge gehad heeft, die noodlottig geworden is voor het geheele complex. „Gedanken ohne Inhalt sind leer, Anschauungen ohne Begriffe sind blind”. De uitlating spreekt voor zich zelf, leer en blind zijn synoniemen. Blind is op te vatten in de beteekenis van blinde ramen in een muur. Hier typeert Kant zelf de gedachte, dat de functies als abstractie geen werkzaamheid op zich zelf genomen meebrengen. „Nur daraus, dass sie sich vereinigen, kann Erkenntniss entspringen”. Tegenover de negatieve uitlating van daareven staat hier een positieve. Een oogenblik denken wij aan de Platonische „methexis” en willen nu vragen: ja maar hoe? Kant waarschuwt ten overvloede, dat de kanon der beoordeeling niet moet worden misbruikt, als een orgaan van een algemeen en onbeperkt gebruik. Men moet zich niet wagen met het zuivere verstand alleen, aan een beoordeeling

Dagegen ist der transscendentale Begriff der Erscheinungen im Raume eine kritische Erinnerung, dass überhaupt nichts, was im Raume angeschaut wird, eine Sache an sich, noch dass der Raum eine Form der Dinge sei, die ihnen etwa an sich selbst eigen wäre, sondern dass uns die Gegenstände an sich gar nicht bekannt seien, und, was wir äussere Gegenstände nennen, nichts anders als blosser Vorstellungen unserer Sinnlichkeit sein, deren Form der Raum ist, deren wahres Correlatum aber, d.i. das Ding an sich selbst, dadurch gar nicht erkannt wird, noch erkannt werden kann, nach welchem aber auch in der Erfahrung niemals gefragt wird.”

1) Kritik der reinen Vernunft Elementarlehre II. Teil I Uitgave Dr. Karl Kehrbach bladzijde 76

„Unsere Erkenntnis entspringt aus zwei Grundquellen des Gemüths, deren die erste ist, die Vorstellungen zu empfangen (die Receptivität der Eindrücke); die zweite, das Vermögen, durch diese Vorstellungen einen Gegenstand zu erkennen (Spontaneität der Begriffe).”

van objecten in het algemeen. Deze waarschuwing beteekent niet anders, dan dat het denken gerestringeerd moet worden — dat het schema moet worden te hulp geroepen om denken samen te koppelen aan aanschouwing. Hier is het schema de levenbrengende factor in het kenproces, voor zoover het denken ter sprake komt. De opstelling van de kategorien is op zich zelf gezien, niet historisch en niet psychologisch gesproken, een betrekken van het logische denken op het kenproces. De kategorien krijgen leven door den achtergrond, die gevormd wordt door haar werkelijkheid. Zij zijn geen vakjes in de poffertjespan. 1) Alle bij elkaar zijn zij de mogelijkheid van betrekking van het denken op het kennen. Daarom valt hetgeen niet binnen de eene valt, noodwendig binnen een der andere.

Inkrimping van het aantal kategorien, heeft niets te beteekenen dan uitschuiving van den omtrek, dien ieder beheerscht. Haar aantal en haar namen is niets wezenlijks, evenmin als de groepeerings van viermaal drie. Haar werkzaamheid is datgene, wat Kant als een hoeksteen in zijn systeem ingebouwd heeft. Daarom, wanneer men bepaald een huishoudelijk beeld wil gebruiken, om dezelve te typeeren, kan men beter denken aan een zeef dan aan een bakpan. Wanneer wij de schemata der kategorien nagaan, dan moet ons wel treffen, dat hier geen nieuwe grootten in het geding gebracht worden. Hier komt niet een nieuwe functie ter sprake — geen ontdekking van een werkzaamheid, die nog niet aan de orde geweest is. In het hoofdstuk van het schematisme wordt het boek open-geslagen en de platen krijgen bij aanraking plotseling leven. De voorgestelde beelden springen uit het boek, laten zich van alle kanten bekijken en worden weer glad weggestreken bij het omslaan van de pagina, waar de volgende, stijve, afgebeelde figuur op zijn beurt een wijle het leven demonstreert, dat verborgen ligt achter de onbewegelijkheid van het beeld. Niet voordat de kategorien geschematiseerd zijn, kunnen zij werkzaam zijn. Op de school leeren de kinderen iets van de dieren, doordat opgezette exemplaren gedemonstreerd worden. Toch heeft een opgezet dier weinig te beteekenen, dan als leermiddel. Het echte dier wordt veel meer getypeerd, door hetgeen juist aan het opgezette dier ontbreekt. Als dood ding is de categorie een element, een praeparaat. Als het in werking gezien moet worden, is het geen categorie meer, maar zoekt men zijn plaats in het hoofdstuk van het schematisme.

1) Kant in Nederland door Prof. Dr. H. IJ. Groenewegen, voordracht ter viering van den 200sten gedenkdag van Kant's geboorte op 22 April 1924 „Wyttensbachs kritiek op Kant werd bijtende spot en bittere hoon. In prachtig latijn vergeleek hij zijn filosofie bij een egel, die zijn kop wegstopt onder zijn stekels en hem niet boven den bodem der ervaring kan opheffen, en zijn kategorien bij een poffertjespan.”

Waarom juist wordt de tijd gebruikt om het schema te vormen en niet de ruimte? Ziehier een vraag, die een typisch voorbeeld is van een ontoelaatbare vraag. 1)

De verwijzing naar den innern Sinn zou hier geen antwoord kunnen geven, al zit hierin wel een rechtvaardiging. De eenige verklaring, die gegeven kan worden, nu een antwoord niet mogelijk blijkt, is, dat ruimte en tijd zoo innig verbonden zijn, dat de tijd voorgesteld wordt door een ruimtemaat, en dat de ruimte gemeten wordt met behulp van den tijd.

Wat is het schema op zich zelf? Het antwoord luidt: „Eine verborgene Kunst in den Tiefen der menschlichen Seele”. Wat is een revolver op zich zelf? We zouden kunnen antwoorden: een klein instrument van nikkel, met een handvat en een loop. Daartusschen een rond patronenmagazijn met eenige uithollingen. De loop is rond en hol, het handvat is van hout. Wij zouden verder kunnen gaan en onze definitie steeds enger maken, tot aan het heelemaal sluitend maken van den kring toe, totdat de revolver eng omsloten was in de beschrijving. Iets anders evenwel is de werking van den revolver en het gebruik dat men er van maken kan, het gevaar, dat er in sluimert. Zoo ook bij het schema. Ja wat is het op zich zelf? Wat is het afgescheiden van zijn werking? Ja dat doet er zoo weinig toe in verband met de vragen, waarvoor wij hier een antwoord zoeken. Zoo geeft het ook weinig om te weten, hoe het schema in de zielkunde een plaats heeft, tenzij men de werking allereerst in het oog vat. Dan krijgt het beteekenis, dat vijf punten naast elkaar, een beeld geven, maar dat het doorloopen van een rij van vijf een schema is. De schoolklok, die op ieder gewenscht uur gezet wordt, is een beeld. De loopende klok, die alle uren achter elkaar doorloopt, is het schema. Het zoeken naar het schema en zijn beteekenis buiten den kring, waarin het geldt, is vergeefs. Het zal nooit gevonden worden, evenmin als het denken gevonden zal worden of de Empfindung eenmaal betraapt zal worden op aanwezigheid. Abstracta zijn er niet om eenmaal in levenden lijve aangetroffen te worden. Maar hier is een verbinding bedoeld tusschen twee gebieden, die anders in 't geheel geen aanraking met elkaar zouden kunnen hebben.

Wij gebruiken hiervoor het beeld van de twee snijdende vlakken.

1) Kritik der reinen Vernunft Einleitung III Uitgave Dr. Karl Kehrbach bladzijde 81

„Es ist schon ein grosser und nöthiger Beweis der Klugheit oder Einsicht zu wissen, was man vernünftiger Weise fragen solle. Denn wenn die Frage an sich ungereimt ist, und unnöthige Antworten verlangt, so hat sie, ausser der Beschämung dessen, der sie aufwirft, bisweilen noch den Nachtheil, den unbehutsamen Anhörer derselben zu ungereimten Antworten zu verleiten, und den belachenswerthen Anblick zu geben, dasz Einer (wie die Alten sagten) den Bock melkt, der Andere ein Sieb unterhält.”

De snijlijn behoort tevens tot een derde vlak. Dit derde vlak is in ons beeld de Urteilkraft. Van deze onderscheiden werkzaamheid, naast verstand en rede, bespreken wij hier alleen datgene, waarmee het schema tevens ter sprake komt, alle andere opmerkingen, waartoe de Urteilkraft aanleiding geeft, opzettelijk vermijgend. De opzet namelijk van dit betoog is niet, om de plaats van de Urteilkraft te bepalen, doch om de werkzaamheid van het schema te onderzoeken. De Urteilkraft dient hier dus slechts in zooverre besproken te worden, als onmiddellijk dienstig is voor een goed verstaan van het schema. De Urteilkraft is een vermogen, dat geen gebied heeft ten aanzien van de objecten. 1) Dit is ook bij het schema aan te toonen, daar het geen eigen objecten heeft, om toepassing te vinden, doch een werkzaamheid is, die in en met de abstracties Anschauung en Denken meegedacht wordt.

Men neigt er toe, bij de sinnliche Anschauung vooral nadruk te leggen op het karakter van het „gegeven”, van het creatuurlijke, met welke uitdrukking wij het gevaar trotseeren, verbonden aan het gebruik van een theologische zinswending, maar dan worden wij gewaarschuwd, als wij aan Pascal 2) denken. Wij moeten er dadelijk op laten volgen, dat wij in de kategorie in zekeren zin aan God gelijk zijn, en de wereld scheppen. Hierbij sluit Kant's waarschuwing aan, dat wij de bouwstof eerst moeten overzien, voordat wij kunnen bepalen, wat voor een gebouw wij zullen opzetten. Ten *tweeden male nemen wij Pascal tot raadsman en hoeden ons* voor eenzijdigheid. Wij moeten niet het accent van gegeven-zijn alleen leggen op de Anschauung. Ook het denken, — op te vatten als de werkzaamheid naast en behalve de constructie — heeft rekening te houden met het zoo-zijn, het gegeven-zijn.

1) Kritik der Urtheilskraft Einleitung III Uitgave Dr. Karl Kehrbach bladzijde 13

„Die Kritik der Erkenntnisvermögen in Ansehung dessen, was sie a priori leisten können, hat eigentlich kein Gebiet in Ansehung der Objekte; weil sie keine Doktrin ist, sondern nur, ob und wie, nach der Bewandnis die es mit unsern Vermögen hat, eine Doktrin durch sie möglich sei, zu untersuchen hat. Ihr Feld erstreckt sich auf alle Anmassungen derselben, um sie in die Grenzen ihrer Rechtmässigkeit zu setzen. Was aber nicht in die Eintheilung der Philosophie kommen kann, das kann doch, als ein Haupttheil, in die Kritik des reinen Erkenntnisvermögens überhaupt kommen, wenn es nämlich Prinzipien enthält, die für sich weder zum theoretischen noch praktischen Gebrauche tauglich sind.”

2) Pensées de Pascal (E. Havet) article premier No 7

„Il est dangereux de trop faire voir à l'homme, combien il est égal aux bêtes, sans lui montrer sa grandeur, et il est encore dangereux de lui faire voir sa grandeur sans sa bassesse. Il est encore plus dangereux de lui laisser ignorer l'un et l'autre. Mais il est très avantageux, de lui représenter l'un et l'autre.

Il ne faut pas, que l'homme croie, qu'il est égal aux bêtes, ni aux anges, ni qu'il ignore l'un et l'autre, mais qu'il sache l'un et l'autre.”

De vraag namelijk: waarom zijn de kategorien, zooals zij zijn, heeft geen andere waarde voor ons, dan als een voorbeeld van vragen, die geen antwoord kunnen eischen. Deze gedachtengang vindt een adaequate uitdrukking in de opmerking van Kant, dat de Anschauung de kategorie realiseert en de kategorie op de Anschauung gerestringeerd moet worden. Kant omschrijft de werkzaamheid van de Urteilkraft nader als de kracht, die alle aanmatigingen tegen moet gaan en de grenzen van de rechtmatigheid moet bewaken. Deze werkzaamheid vinden wij ook in het schema. Wij kunnen hiervoor het beeld gebruiken van de trekstang, die allereerst de verbinding tot stand brengt tusschen twee muren, maar ze dan ook beide op hun plaats houdt. De spanning, die tusschen Anschauung en Denken bestaat, wordt in het schema niet verzoend in den zin van vermengd, doch op grond van deze spanning, vormt het schema de eenheid, datzelfde schema, dat eigenlijk één is met de transcendentale Einheit der Apperzeption.

In de kennisleer kunnen de onderscheidingen Anschauung, Denken, Sinnlichkeit, Spontaneität, Einbildungskraft, Verstand, Vernunft, niet gemist worden, ondanks het feit, dat een streven merkbaar is, om deze tegenstellingen weg te werken. De empirische psychologie staat hier geheel buiten, maar wanneer wij de logische functies in het oog vatten, bedenken wij tevens, dat deze een subjectieven kant vertoonen, van de andere zijde gezien. Beide zijn ze evenwel hetzelfde. In het naief realisme, is men gewoon, de ziel de eenheid te noemen, waarin het verstand samenkomt met de werkelijkheid; Kant spreekt van transscendentale Einheit der Apperzeption om de ziel aan te duiden, wanneer zij in het kenproces een rol speelt.

Dat het schema van de andere zijde gezien, zich als psychologie vertoont, rechtvaardigt geenszins het zoo te betitelen binnen het gebied van de kennisleer; en dit is ook niet noodig, wanneer men volle rekening houdt met het onderscheid, dat juist bestaat tusschen het denken en het schema. Het „ik” is van oudsher al een overbrugging van onderscheiden gebieden, die niet met elkaar in onmiddellijk verband gebracht konden worden. Wanneer Descartes zijn bekende uitspraak doet: Cogito ergo sum, dan heeft hij hier geenszins een „ik” zoo maar geponeerd. Descartes is van het denken gekomen tot een „ik”. Dat „ik” hypostaseert hij niet als een wezen; neen hij vermijdt het juist, dat men het ik dadelijk op een voetstuk zal plaatsen met een vereering van zielkunde er omheen. Bij Kant komt dit nog scherper uit. De transscendentale Einheit der Apperzeption is niet identiek met een ik. Toch mogen wij de familietrek niet miskennen. Wij zouden de transscendentale Einheit der Apperzeption kunnen noemen een ik, met een critische waarschuwing. Waar wij in beeldspraak het schema voorstellen als een lijn, de snijlijn van twee vlakken

Anschauung en Denken, daar is de transscendentale Einheit der Apperzeption niet iets nieuws in dit beeld gebracht, maar kan terug gevonden worden binnen het zelve, namelijk als het punt, dat de lijn is, als men er langs kijkt. Een lijn kan in een bepaalden stand, als projectie beschouwd, een punt zijn. Al naar gelang van de Einstellung kan men het schema zien als punt of als lijn, als een ik, of als ontstaan object. Cassirer wijst er op, dat de theorie van het schematisme de heterogeniteit tusschen denken en aanschouwen niet verzoent, maar veeleer verscherpt. Dit scherp houden, is in het belang van het critische standpunt. Het schema heeft niet als werkzaamheid het verzoenen. Dan zou de Anschauung iets van haar specifiek karakter moeten inboeten of het denken zou zich moeten mengen tot een tusschenvorm en de spanning, waaruit de werking te verklaren is, zou weg zijn.

Wij zagen reeds, dat Kant onderscheid maakt tusschen practische en theoretische filosofie 1) en dat er daarnaast plaats is voor een derde gebied. In de beeldspraak, die wij reeds gebruikten, wordt dit derde gebied voorgesteld door een vlak, dat de snijlijn bevat van de beide andere vlakken. Dit derde gebied is de Urteilstkraft en de snijlijn is het schema.

Wanneer wij ons nu wenden tot het schema, herkennen wij hetgeen wij geconstateerd hebben, bij de Urteilstkraft, als ook voorkomend bij het schema. Naast het denken en naast de aanschouwing treffen wij een derde vermogen aan, en wel hetgeen verbinding tot stand brengt tusschen beide: de snijlijn van het vlak Anschauung en het vlak Denken is het schema, dat een lijn is in het vlak Urteilstkraft. Hierbij wordt ons een perspectief geopend, waarom het schema geen eigen gebied van objecten 2) omvat, maar zijn ontstaan dankt aan een juiste verhouding tusschen Anschauung en Denken. Ieder punt op de snijlijn wordt bepaald door een lijn in het eene vlak, zoowel als een lijn in het andere vlak.

1) Kritik der Urtheilskraft Einleitung III getiteld: Von der Kritik der Urtheilskraft, als einem Verbindungsmittel der zwei Theile der Philosophie zu einem Ganzen

„Wenn also gleich die Philosophie nur in zwei Haupttheile, die theoretische und die practische, eingetheilt werden kann; wenn gleich alles, was wir von den eignen Principien der Urtheilskraft zu sagen haben möchten, in ihr zum theoretischen Theile, das ist dem Vernunfterkennntnis nach Naturbegriffen, gezählt werden müsste: so besteht doch die Kritik der reinen Vernunft, die alles dieses vor der Unternehmung jenes Systems, zum Behuf der Möglichkeit desselben, ausmachen musz, aus drei Theilen: der Kritik des reinen Verstandes, der reinen Urtheilskraft und der reinen Vernunft, welche Vermögen darum rein genannt werden, weil sie a priori gesetzgebend sind.”

2) Kritik der Urtheilskraft Einleitung III

„Allein in der Familie der oberen Erkenntnisvermögen giebt es doch noch ein Mittelglied zwischen dem Verstande und der Vernunft: dieses ist die Urtheilskraft, von welcher man Ursache hat, nach der Analogie zu vermuthen, dass sie eben so wohl, wenn gleich nicht eine eigene Gesetzgebung,

Iedere neiging van de Anschauung naar de kategorien, anders dan door middel van het schema geeft een kortsluiting, die geen enkel nuttig effect oplevert, en den geheelen opzet van Kant te niet maakt, terwijl daardoor de geheele terminologie onverstaanbaar wordt. Het beroep op het schema, als behoorend tot de Urteilkraft, kan een beter verstaan van het schema bevorderen. Een poging om langs den weg van uitlegging van een definitie of door middel van een rubriceering een inzicht in de werkzaamheid te krijgen, moet mislukken. Immers zoo zou men terugvallen in een onderzoek naar het wezen, en men zou terecht komen in het gebied der woordspelingen, waarbij men zich ook kon laten verleiden tot het goed recht bepleiten van woordspelingen, waarin allicht de toon zoo licht zou worden, dat alle licht gedoofd was, voordat iemand dit licht op was gegaan. 1) 2)

De Grundsätze zijn regels. Zij regelen de abstracties, die gewonnen zijn. Beter uitgedrukt: Zij formuleeren de regelmatigheid, die aan de kennis te ontdekken is. Deze regels zijn niet

doch ein ihr eigenes Princip nach Gesetzen zu suchen, allenfalls ein bloss subjectives a priori, in sich enthalten dürfte, welches, wenn ihm gleich kein Feld der Gegenstände als sein Gebiet zustände, doch irgend einen Boden haben kann, und eine gewisse Beschaffenheit desselben wofür gerade nur dieses Princip geltend sein möchte.

Hierzu kommt aber noch (nach der Analogie zu urtheilen) ein neuer Grund, die Urteilkraft mit einer anderen Ordnung unserer Vorstellungskräfte in Verknüpfung zu bringen, welche von noch grösserer Wichtigkeit zu sein scheint, als die der Verwandtschaft mit der Familie der Erkenntnisvermögen."

1) De Natuur Proeve van toegepaste redeleer door G. J. P. J. Bolland bladzijde 70

„Zoo is ook natuurlijk licht het schijnsel, waarin het tot verschijnsel wordt, dat elke zaak zich in onzakelijkheid verhoudt; dat het licht zelf iets is, iets anders er achter is, is een waan van de wetenschappelijke verstandigheid, die hulpvoorstellingen tot geloofsartikelen verkeert. De op natuurlijk licht toegepaste leer van de Rede zegt, dat natuurlijk licht natuurlijk licht is, al voegt zij er bij, dat het licht natuurlijkheid is in het geestelijk ik, gelijk het ik vergeestelijking van natuurlijk licht kan heeten". Af en toe in dit citaat, heeft men gelegenheid licht te lezen als levis of lumen, anders zou de zin heelemaal geen zin hebben.

2) Georg Wilh. Friedr. Hegel's Vorlesungen über die Geschichte der Philosophie von G. J. P. J. Bolland 1908 bladzijde 145 noot 2

„Das natürliche Licht ist das natürlich Leichte, das Andere zum stofflich Schweren oder Zusammengehenden und zergeht ebenso „natürlich" zur Vielheit ungezählter Sterne, wie das Ich die geistige Einheit Vieler ist; gleichwohl geht für dieses Ich das Licht objectiv ebenso natürlich von der Sonne, seiner Sonne aus, wie es die eigene geistige Centralität zur Realität objectivieren muss. Ohne die vielen irdischen Augen keine Denkbareit einer centralen Stelle für die Sonne, ebensowenig wie es irdische Augen ohne die himmlisch reale Sonne gäbe; die Sonne ist die Realität unserer Idealität, die unserer Subjectivität central entsprechende Objectivität, die sich je nachdem man es nimmt, in Bezug auf das Ich als das Frühere oder Spätere denken lässt. Das Wahre ist eben Einheit Entgegengesetzter und deshalb auch ewig zeitlich, oder in aller Zeitlichkeit ewig; unser Sonnensystem ist, und ist nicht, in der Zeit entstanden — und veränderlich, bzw. vergänglich."

uit de ervaring geput: zij zijn a priori. Zij zijn factoren in de ervaring. Dit is de uitdrukking van de werkzaamheid van regels. De Grundsätze werken uitsluitend op grond van de constitueering door het schema. De Grundsätze kunnen genoemd worden, een verlengd schema, zooals het schema genoemd kan worden een verkorte Grundsatz, dat wil zeggen een Grundsatz, die nog niet tot zijn eigenlijke functie geraakt is. De Grundsätze overwelden het schema en geven het zin en beteekenis. Juist door de regels krijgt het schema de waarde van een moment in de kennis, niet een enkele factor in de tot standkoming, maar bouwstof voor de constitueering, een proces, dat onder de werkzaamheid van de Idee tot stand komt. In beide, zoowel in het schema als bij de Grundsätze is telkens een overbrugging van tegenstellingen 1) aan de orde, terwijl geen verzoening zonder meer, het resultaat is.

Wanneer Kant in de opstelling van het schema een formuleering gevonden heeft, voor de verhouding van het algemeene tot het bijzondere, dan is daarmee de mogelijkheid ontstaan, dit gewonen inzicht een verdere toepassing te geven. Wij moeten hierbij onderscheiden tusschen een toepassing, die nieuwe factoren in de kennis ontdekt, dus een nieuw principe onthult en een aanwending van het verkregene binnen de sfeer van geldigheid, die wij reeds leerden kennen.

Aan het einde der Elementarlehre spreekt Kant uit, hoe de grootst mogelijke eenheid, die de rede aan alle natuurvorsching ten grondslag wil leggen, in de idee van een hoogste intelligentie een schema vindt van het regulatief principe, dat wil zeggen, een mogelijkheid om hetzelfde de gelegenheid te verschaffen, zich waar te maken binnen het gebied van de reine Vernunft. De focus imaginarius vindt hier een gebied, waarop zijn werking zich kan uitstrekken. Het schema dat hier werkzaam is, is geen nieuw schema. Kant heeft het schema ontdekt, heeft het in de kritik der reinen Vernunft de plaats gegeven, waar het behandeld moest worden, heeft het daar uiteengezet, en nu gebruikt hij in hetzelfde werk het gewonnen principe, en maakt gebruik van deze verborgene Kunst in den Tiefen der menschlichen Seele, om het hoogste principe ingang te doen vinden 2) in het geheele gebied van de Kritik der reinen Vernunft.

1) Kant gebruikt den paradoxalen vorm, als hij het schema noemt „das reine Bild.”

Kritik der reinen Vernunft Von dem Schematismus der reinen Verstandesbegriffe Uitgave Dr. Karl Kehrbach bladzijde 145

2) Kritik der reinen Vernunft Elementarlehre II. Theil II III 7 Uitgave Dr. Kehrbach bladzijde 540

„Denn die grösste systematische und zweckmässige Einheit, welche eure Vernunft aller Naturforschung als regulatives Princip zum Grunde zu legen verlangte, war eben das, was euch berechtigte die Idee einer höchsten

HOOFDSTUK IV

LITERATUUR OVER SCHEMATISMUS DER REINEN VERSTANDESBEGRIFFE

Achtereenvolgens zullen nu besproken worden eenige uiteenzettingen en uitleggingen van het hoofdstuk van het schematisme bij Kant. De voornaamste schrijvers die behandeld zullen worden zijn:

S. Neide Dissertation Schematismus der reinen Verstandesbegriffe

Josef Spindler artikel in Kantstudien

J. H. Stirling Text-Book to Kant

H. H. Williams artikel in The Monist

H. Cohen in Kants Theorie der Erfahrung en in zijn Kommentar zu Immanuel Kants Kritik der reinen Vernunft

A. Döring in Das Lebenswerk Immanuel Kants

Charles Renouvier Critique de la Doctrine de Kant

B. Bauch in Immanuel Kant

E. R. Curtius in Kantstudien

W. Zschocke in Kantstudien

Intelligenz als ein Schema des regulativen Principis zum Grunde zu legen, und, so viel ihr nun nach demselben Zweckmäßigkeit in der Welt antrefft, so viel habt ihr Bestätigung der Rechtmäßigkeit eurer Idee; da aber gedachtes Princip nichts anders zur Absicht hatte, als notwendige und gröszt mögliche Natureinheit zu suchen, so werden wir diese zwar, soweit als wir sie erreichen, der Idee eines höchsten Wesens zu danken haben, können aber die allgemeinen Gesetze der Natur, als in Absicht auf welche die Idee nur zum Grunde gelegt wurde, ohne mit uns selbst in Widerspruch zu gerathen, nicht vorbei gehen, um diese Zweckmäßigkeit der Natur als zufällig und hyperphysisch ihrem Ursprunge nach anzusehen, weil wir nicht berechtigt waren, ein Wesen über der Natur von den gedachten Eigenschaften anzunehmen, sondern nur die Idee desselben zum Grunde zu legen, um nach der Analogie einer Causalbestimmung die Erscheinungen als systematisch unter einander verknüpft anzusehen."

De dissertatie van S. Neide stelt als probleem, dat op te lossen is: 1) hoe de toepassing van de kategorien op de Anschauungen mogelijk is, terwijl toch zuivere verstandsbegrippen onder de eerste gesubsumeerd moeten worden. Hiermede is het probleem ingekort, gelijk ook de volgende omschrijving 2) aantoont, waar de taak van het schematisme heet het opsporen van de voorwaarde, waaronder een der kategorien aangewend kan worden op een bepaalde aanschouwing.

Hierbij begaat de schrijver een logische fout, wanneer hij be-
toogt, dat deze omschrijving gedekt wordt door de taak, die aan de Kritik gesteld wordt in de Prolegomena. Immers het aantoonen van synthetische oordeelen a priori, is de taak van de geheele Kritik der reinen Vernunft. Wanneer nu afgezien wordt van de zuivere aanschouwing, blijft als a priori bestanddeel de kategorie over; en dan zou het schema aan moeten geven de voorwaarde waaronder dit a priorisch bestanddeel op de verschijnselen aangewend kan worden. Nu blijft de vraag, wat aan te vangen met het a priori van de Anschauung. En in ieder geval gaat het niet aan, omdat een kleine cirkel valt binnen een veel grooteren, pogingen aan te wenden, beide te doen samen vallen zonder meer. Als Neide het schema behandelt, bespreekt hij eerst wat Kant verstaat onder „intellektuell”. In verbinding met Anschauung zou het woord beteekenen, dat het zijn van het object tevens gegeven zou zijn, dus iets, waartoe onze kennis niet reikt, of beter gezegd, dan zou het woord aanduiden, dat er een kortsluiting zou wezen, waarbij de Anschauung de functie over zou nemen van het denken, want „intellektuell sind die Erkenntnisse durch den Verstand” zegt Kant in de Prolegomena. Er zijn twee verschillende soorten van schemata zegt Neide a) bij de zuivere zinnelijke be-

1) S. Neide Dissertation Schematismus der reinen Verstandesbegriffe Die Aufgabe bladzijde 3

„In allen Subsumtionen eines Gegenstandes unter einen Begriff muss die Vorstellung des ersteren mit der letzteren gleichartig sein... Nun sind aber reine Verstandesbegriffe in Vergleichung mit empirischen (ja überhaupt sinnlichen) Anschauungen ganz ungleichartig und können niemals in irgend einer Anschauung angetroffen werden. Wie ist nun die Subsumtion der letzteren unter die erstere, mithin die Anwendung der Kategorie auf Erscheinungen möglich?” In diesen Worten hat Kant das Problem aufgestellt, dessen Darstellung diese Abhandlung versuchen soll. Weil reine Verstandesbegriffe und Anschauungen nicht von gleicher Art sind, letztere unter erstere aber doch „subsumirt” werden sollen, so muss Kant beweisen, wie trotzdem die Anwendung der Kategorien auf die Anschauungen möglich ist. Jene erste Voraussetzung erfordert eine kurze Darlegung des Unterschiedes der beiden Vorstellungsarten”.

2) Idem bladzijde 9

„Nun soll die Lehre vom Schematismus darüber Ausschluss geben, welches die Bedingung sei, unter der irgend eine der Kategorien zur Anwendung auf eine bestimmte Anschauung komme. Diese Formulierung des Problems weicht nicht ab von dem, was die Kritik als die Aufgabe des betreffenden Abschnitts hinstellt.”

grippen, b) bij de empirische begrippen. 1) Beide verschillen evenwel niet zooveel in de functie, om een doorgevoerde onderscheiding te rechtvaardigen. Dat van het schema driehoek niet een bepaalde driehoek geconstrueerd kan worden, en van het schema hond niet een bepaalde hond voorgesteld kan worden, is niet zoozeer het eigenlijke van het schema, als wel, dat het een middel aan de hand doet, om, hoe verschillend de driehoeken ook zijn, een regel voor de constructie der driehoeken op te stellen, en om, hoe zeer de honden uiteenloopen in kleur, vorm en grootte, toch een regel te kunnen gebruiken om een hond voor te stellen, te herkennen en aan te duiden. Hierin bestaat er niet veel onderscheid tusschen het schema van den driehoek en het schema van den hond. Wanneer Neide verweten wordt, dat hij niets gebracht heeft, wat Kant ook al niet gezegd heeft, dan kan evengoed hem als een voordeel gerekend worden, dat hij Kant niet verduisterd heeft, door een rookgordijn van psychologie of door een wolk van citaten en van andere niets ter zake dienende aangehaalde uitlatingen.

Zijn scherpe verdediging van het schematisme 2) verwijst in

1) Neide idem bladzijde 15

„Es giebt aber zwei verschiedene Weisen des Schematismus, deren erste es auf „die Erscheinungen und ihre blosse Form“ abgesehen hat. Dieser findet statt a) bei den reinen sinnlichen Begriffen, b) bei den empirischen Begriffen. Denke ich z.B. „Dreieck überhaupt“ abgesehen davon, ob es spitz, stumpf oder rechtwinklig ist, so kann ich ein solches Dreieck nicht konstruieren, d.h. nicht den diesem Begriff „Dreieck überhaupt“ korrespondirenden Gegenstand in der Anschauung darstellen. Kein einzelnes Bild kann jenem Schema gleichkommen. Es bedeutet das Schema eines Triangels demnach eine Regel der Synthesis der Einbildungskraft, um darnach die reinen Gestalten der Dreiecke im Raume herzustellen. Noch viel grösser bleibt der Abstand zwischen den Gegenständen der Erfahrung und den ihnen korrespondirenden Begriffen.....

...Denn der Begriff des Hundes unterscheidet sich von jeder besonderen Gestalt durch die Grösse, Farbe, Art der Haare, Bildung des Kopfes und anderer Theile.“

2) Neide idem bladzijde 35

„Hätte Harms Recht, dann wäre der Schematismus irreleitend und nicht bloß überflüssig, wie Ueberweg behauptet, wenn er sagt: „Es scheint nicht eines besonderen Schematismus zu bedürfen, da ja schon die Gestaltung des sinngegebenen Stoffs durch die beiden Anschauungsformen überhaupt denselben zu der fernerer Gestaltung durch die Kategorien präparirt“. Das Lehrstück vom Schematismus soll zeigen, dass man seine Vorstellungen nicht einmal, sondern zweimal in der Zeit ordnen muss, wenn man ein Erfahrungsurtheil fällen will. Beim Wahrnehmungsurtheil setzt man Mannigfaltiges nach und nach zu einander hinzu. So gelangt man zu einer vollständigen Anschauung (z. B. eines Hauses), die aber als solche Einzelanschauung ist und nur für das Subjekt und seinen augenblicklichen Zustand gilt. (Erste Zeitordnung) Will man aber Objekte d. h. zu Gegenständen vereinigte Anschauungen als existirend denken, so muss man ihr Verhältnis zu andern Objekten abermals in der Zeit bestimmen. (Zweite Zeitordnung) Somit ist das Schema nicht eine neue, dritte Form unserer Erkenntnis, sondern die allgemeinste der beiden Anschauungsformen in einer neuen Verwendung. Deshalb wird auch das Schema geradezu ein „Verfahren“ genannt“.

ieder geval den aandachtigen lezer naar Kant.

Josef Spindler 1) begint dadelijk met er op te wijzen, dat de eenvoudige wijze, waarop Bauch zich afmaakt van het schema, al te denken geeft, vooral, waar Kant zoo groot gewicht legt op dit probleem. 2) Onder den titel „Der Sinn des Problems” toont de schrijver aan, dat het volgens Kant onmogelijk is, een concreet object onmiddellijk onder een begrip te subsumeeren, omdat het begrip iets algemeen is en het concrete object iets bijzonders, en iets algemeen nooit door iets bijzonders adaequaat voorgesteld kan worden. Hier is het probleem gevat in zijn algemeenen vorm en in zijn algemeene strekking. Geen vragen naar psychologie leiden de aandacht af van het doel, dat Kant beoogde met zijn schema. De goede attitude is hier ook aangenomen tegenover de uitlegging van Kant. In het vooropstellen, dat geen logisch bezwaar is in te brengen 3) tegen een oordeel, waarbij van het schema gebruik is gemaakt, om daarna de vraag te stellen: „hoe is dit mogelijk?” is de criticus aan het woord, dat wil zeggen, iemand, die de kencritische methode ook wil doen gelden bij de vragen, die hij zelf stelt. Niet dus de vragen naar het construeeren van een denkmoment, wanneer dit en dat gegeven is, maar het reconstrueeren van de werkelijkheid, waarbij in het oog wordt gehouden, wat iedere constructie moet zijn, zonder over te slaan tot een metaphysica, die tracht te beschrijven het wezen der dingen, die existeren moeten, buiten ons kennen om.

Kant perkt de algemeene vraag in, tot het gebied van het a priori; hij vraagt hoe de subsumptie onder zuivere verstandsbegrippen mogelijk is. Waarom is voor de subsumptie onder kategorien een

1) Kantstudien Das Problem des Schematismuskapitels der Kritik der reinen Vernunft von Dr. Josef Spindler, Budweis

2) idem bladzijde 266 en 267

„Allein gerade die Einfachkeit und leichte Durchsichtigkeit dieser Schlussfolgerung sollte ein Anlass sein, dem ersten Eindruck, den die Frage hervorruft, nicht zu trauen, und dies um so mehr, wenn die grosse Wichtigkeit in Betracht gezogen wird, die Kant der Frage beilegt. Unmittelbar nach ihrer Aufstellung führt er nämlich aus: „Diese so natürliche und erhebliche Frage ist nun eigentlich die Ursache, welche eine transzendente Doktrin der Urteilskraft notwendig macht”. Es handelt sich also um eine wohlwogene, äusserst folgenreiche Frage, und die sollte sinnlos sein?”

3) idem bladzijde 267

„Und doch wird kein Logiker Anstand nehmen”, z. B. von einem hingezichneten schiefwinkligen Dreieck zu urteilen: „Dies ist ein Dreieck” und festzustellen,.....

.....durch diesen Satz die Subsumtion eines Einzelnen unter einen Allgemeinbegriff vollzogen zu haben. Wie sind solche Subsumtionen möglich? Diese Frage ist natürlich nicht gleichbedeutend mit der Frage, ob solche Subsumtionen möglich sind. Sie hat viel mehr zunächst denselben Sinn, wie etwa die Frage: Wie werden solche Subsumtionen vollzogen?”

bijzondere „transzendente Doctrin der Urteilkraft“ noodig? 1) In alle andere wetenschappen komt toch hetzelfde probleem voor, en waarom is nu hier een eigen wetenschap gewenscht? Spindler geeft hierop ten antwoord, 2) dat er hier nog een bepaalde moeilijkheid aangetroffen wordt, die niet bij de andere wetenschappen voorkomt. Hij had ook anders kunnen antwoorden, en er op wijzen, dat hier het probleem in den grond wordt aangetast en dat alle andere wetenschappen zullen kunnen verwijzen naar de oplossing, die in het schematisme is gegeven, wanneer zij ter verantwoording zullen worden geroepen, waarom zij zich zonder bewijs van het schema bedienen.

Zoo gaat het in de wiskunde ook. Evenwijdige lijnen worden genoemd, men werkt er mede en pas in een onderdeel van de wiskundige wetenschap wordt de vraag behandeld, onder welke omstandigheden zulke lijnen elkaar zullen snijden. Onderwijl gaat het gebruik van parallele lijnen ongestoord en onbewezen voort. De aanhaling uit Kant's brief aan Beck is hoogst interessant. 3) Kant zegt hier met zooveel woorden, dat de kategorien geen

1) idem bladzijde 268

„Warum ist, so muss man fragen, für die Subsumtion unter reine Verstandsbegriffe eine besondere Doktrin nötig? Kants Antwort lautet: „In allen anderen Wissenschaften, wo die Begriffe, durch die der Gegenstand allgemein gedacht wird, von denen, die diesen in concreto vorstellen, wie er gegeben wird, nicht so unterschieden und heterogen sind, ist es unnötig, wegen der Anwendung des ersteren auf den letzten besondere Erörterung zu geben“. (Abs 2.) Wir wollen diesen für das Verständnis des Schematismuskapitels besonders instruktiven Satz einer genaueren Betrachtung unterziehen.“

2) idem bladzijde 268

„Was ist der Grund der Ausnahmestellung der bezeichneten Doktrin? Er kann nur darin liegen, dass das in Rede stehende Problem in dieser Doktrin ausser mit der allen Wissenschaften gemeinsamen auch noch mit einer besonderen, nur in dieser Doktrin vorhandenen Schwierigkeit behaftet ist. Und daraus folgt, dass wir erwarten müssen, dass das Problem im Schematismuskapitel in diesen beiden Beziehungen erörtert wird, was denn auch, wie wir sehen werden, tatsächlich der Fall ist.“

3) idem bladzijde 269

„Unter einen Begriff, der nur eine Synthesis enthält unter gleichzeitiger Ausschliessung jeder Anschauung, also jenes Materials, das allein zur Synthesis gebracht werden könnte, können Gegenstände, da sie ohne jenes Material niemals vorkommen, selbstverständlich nicht subsumiert werden. Dieses Motiv tritt in der Kritik der reinen Vernunft an sehr vielen Stellen auf; wir wollen hier der Einfachheit halber nur eine von ihnen anführen, u. zw. aus dem Schematismuskapitel selbst. In dessen Abschnitt 5 wird ausgeführt, „das reine Begriffe a priori ausser der Funktion des Verstandes in der Kategorie noch formale Bedingungen der Sinnlichkeit (namentlich des innern Sinnes) a priori enthalten müssen, welche die allgemeine Bedingung enthalten, unter der die Kategorie allein auf irgend einen Gegenstand angewandt werden kann.“ Präziser lautet eine Stelle in Kants Brief von 20 Jänner 1792, dessen dritter Absatz mit den Worten schliesst: „.....wenn man nicht bloss von aller Anschauung abstrahiert, sondern sie sogar ausschliesst, so kann den Kategorien die objektive Realität (dass sie überhaupt etwas vorstellen und nicht leere Begriffe sind) nicht gesichert werden.“

geldigheid hebben in het systeem, wanneer zij niet worden geschematiseerd, dat wil zeggen, wanneer zij zich niet opwerken tot schemata. De categorie is niets dan een abstractie, terwille van een beter verstaan, maar is geen wezenheid op zich zelf, noch een functie. Een functie is eerst het schema. Zoodra dan ook de aanschouwing „uitgesloten” wordt is het resultaat niet een categorie, maar een product, dat geen aanspraak kan maken, een moment te zijn, in de constitueering van objectieve realiteit.

Spindler voert twee tusschenschakels in, waar Kant spreekt van slechts een „drittes”. 1) Naast het schema komt voor, het transzendentale schema. 2) Na behandeling van het eene, komt in hoofdstuk C het andere aan de beurt. De vraag is: hoe is het mogelijk, dat onder het transcendentale schema, hoewel het een algemeen iets is, toch verschijnselen, die toch bijzonder zijn, gesubsumeerd worden? Een direct antwoord vindt men niet in het hoofdstuk bij Kant, zegt Spindler. Hier treedt aan den dag, dat de schrijver van dit artikel twee vragen naast elkaar opgesteld heeft, die zich anders verhouden, dan zooals hij ze geplaatst heeft. Wanneer het transcendentale schema verklaard is, wanneer een oplossing is gegeven in het gebied van het a priori, dan is tevens, zonder dat dit nog eens afzonderlijk geformuleerd wordt of vergeefs bij Kant wordt gezocht, het probleem van de verhouding van het algemeene tot het bijzondere ook opgelost.

Stirling 3) wijst er op, dat het resultaat van het schema is de voorwaarde van mogelijke ervaring. Niet iedere mogelijke ervaring, maar alleen, die mogelijk is voor ons menschen, die als schepsel beperkt zijn tot intellect, dat zich slechts kan realiseeren door de zinnelijke affecties. Dan trekt hij een parallel met Hume en verwijt Kant, dat hij het probleem, dat niet door Hume is opgelost, zelf ook maar ter zijde stelt door iets te poneeren. Hume had geleerd, dat iets kon worden aangenomen, zoodanig, dat iets anders nood-

1) idem bladzijde 271

„Ehe wir aber diese nähere Bestimmung ins Auge fassen, müssen wir uns darüber klar werden, dasz zu der fraglichen Vermittlung eigentlich zwei Dritte erforderlich sind, eines wegen der Anschauungsfreiheit und eines wegen der Allgemeinheit der Kategorie. Kant spricht nun allerdings nur von einem Dritten”.

2) idem bladzijde 271

„Dies schliesst aber nicht aus, dasz er ein zweites Drittes für unentbehrlich hält, es aber nicht als „Drittes”, sondern unter einem andern Namen einführt. Auch sein Drittes nennt Kant ja auch noch anders, nämlich „transzendentes Schema” und unter dem Namen „Schema”, allerdings „Schema” schlechweg, ohne das Attribut „transzendental” führt er noch ein zweites Drittes ein.”

3) Text-Book to Kant

The critique of pure reason: aesthetic, categories, schematism by J. H. Stirling, LL. D. 1881

zakelijk er uit volgde. En nu zou Kant even zoo handelen en poeneeren als het schema van de causaliteit: iets dat zoodanig is, dat iets anders er uit volgt. Wat Hume bij wijze van vraag opwerpt, beweert Kant slechts in bevestigenden zin. Het probleem gaat van hand tot hand zonder dat een oplossing gevonden is. Inderdaad heeft Stirling hier gelijk. Ook Kant heeft de causaliteit niet verklaard. Maar met het probleem aldus te formuleeren, zijn wij af van de oorspronkelijke vraag. Kant heeft zich nooit opgeworpen als verklaarder van de causaliteit, tenzij men de erkenning van ontoelaatbare vragen als een verklaring van hoogere orde wil aanvaarden. Het verwijt tegen Hume geldt ook niet de causaliteit, maar de opstelling van twee grootheden simpel naast elkaar.

En wanneer Kant zich ervan onthoudt, de causaliteit te bewijzen of te verklaren, evenals hij de noodzakelijkheid niet bewijst of ontwikkelt, is dit nog geen bewijs, dat de werking van het schema niet duidelijk gemaakt wordt als factor van de kennis. Het is een goede waarschuwing van Kant, dat het al veel waard is, te weten wat men vragen mag — op gevaar later de feiten te verwijten, dat zij zich niet gedragen naar onze phantasmata. Het wekt een soort teleurstelling in Stirling, dat Kant's tijd geen jota verschilt van den gangbaren tijd. Zijn critiek op Kant's tijd wil juist laten zien, dat als Kant spreekt van tijd, hij eigenlijk van niets anders spreekt dan van den tijd zooals deze werkelijk is. En dan spitst de kritiek zich toe op de verwerping door Kant van een realistische opvatting. 1) De buitenwereld gebiedt de binnenwereld. Omdat Kant juist deze opvatting bestreed en voor goed vernietigde, lokt hij kritiek uit bij Stirling. Wanneer wij zoo afgerekend hebben met den tijd en de kategorien vernietigd zijn, tenminste als factoren, die met ruimte en tijd rekening houden, blijft ons niets over dan wat „dingen” genoemd worden. Allicht. Dan mogen de kategorien gebruikt worden om „dingen” te stempelen. Dingen, die er al kant en klaar zijn, kunnen door de kategorien gestempeld worden en gerubriceerd. De eenheid van tijd, waarvan Kant spreekt, is eenvoudig een eenheid van dingen, het een met betrekking tot het andere. Kan het eenvoudiger?

En omdat nu de kategorien niet eens bruikbaar zijn ten opzichte van dingen op zich zelf... is het met Kant zóó gesteld, dat hij met de kennis niet verder reikt dan wat omvat wordt door de voorhanden zinnelijke gegevens. 2)

1) Text-Book to Kant by J. H. Stirling bladzijde 459

„What I see, however, is absolutely independent of my seeing or any seeing. What I see comes neither from time nor space, and much less from any category. What I see, in fact, dictates to space, dictates to time, dictates to the categories, and is not dictated to, whether by all or either. And this, as said, is the teaching of Kant.”

2) Text-Book to Kant by J. H. Stirling bladzijde 463

„It is a large moiety of the lesson of Kant to say, Oh, use the categories,

In zijn artikel in *The Monist* zegt Williams, dat de uitleggers éénstemmig zijn in hun verklaring, dat het schematisme niets bijdraagt tot onze kennis, en hij haalt als getuige Professor Green aan. 1) Dan volgt een necrologie over het schematisme. De schrijver zelf 2) opent de rij met een bijval aan Green. Daarna komt een citaat van Professor Edward Caird, 3) waarna Dr. Adickes uit zijn *Kritik*-uitgave geciteerd wordt. 4)

Williams geeft zelf het volgende apperçu van het schematisme:

not as to the *Erscheinungen* of sense, but as to things in themselves, if you will, but accept then the result — something in regard to the existence of which you can say nothing, and which may be a fiction. In point of fact, Kant, by-and-by, goes on to show that the Ideas, God, the Soul, etc., are just of such origin. These he does not deny; he will put them in place here as regulatives, say, affirmative of religion, but negative of fanaticism. Any proof, however, of their existence as objects, he leaves for another region. In connexion with what we know from elsewhere, it may suggest itself here, that Kant, quite as much as any sensationalist proper, and even more than Locke, limits knowledge of any object whatever, cognition proper, to what contains actual elements of sense. This will contrast somewhat with all the ordinary exalted notions of what a transcendental philosophy may be."

1) *The Monist*, a quarterly magazine Volume IV 1893-1894 Kant's Doctrine of the schemata by H. H. Williams bladzijde 375

"With one accord the exegetists find in this subject of the „*Kritik*“ no positive contribution to our knowledge. Professor Green (Vol. II, p. 39) says: „And since the categories themselves are nothing else than the forms of this unity, as so exercised, nothing is needed to mediate between them and the objects. The „*Transcendental Analytic*“ would have been much simpler if the account of the categories prior to the Deduction had been omitted. The categories then would have appeared in that separate form in which they are made to correspond to the classification of logical judgements (a classification which is only of value in relation to the syllogism, and which represents as little as the syllogism the process by which intelligent experience is formed)."

2) idem bladzijde 375

"I understand Professor Green to say that the schema is unnecessary and that it is unnecessary because the category and the object to which the category is applied have a common source in the transcendental unity. Since the object and the category are alike forms of the unity of consciousness, the category does not need any schema in order to apply to the object. Hence he speaks of the division into categories and schemata as a „surplusage of distinction."

3) idem bladzijde 376

"The critical Philosophy of Kant" by Professor Edward Caird

"If we thus work out the idea of the universal and the particular, of conception and perception, in the judgment, we see that Kant's mediation of each moment by the others must necessarily reduce them to relative elements which exist only in this unity. The reciprocity of determination between the two terms, which is thus disclosed, reduces their difference into a difference of correlative elements; and at the same time, it makes unnecessary the interposition of any middle term to connect them".

4) idem bladzijde 376

"Das dunkelste Stück der „*Kritik*“ haben wir hier vor uns, von Manchen

De Urteilstkraft bestaat uit twee gezichtspunten. Ten eerste zijn er voorwaarden in het subject, ten tweede in het object. Dat wil zeggen, om een categorie te doen werkzaam zijn, moet aan deze twee voorwaarden voldaan zijn. De eerste wordt genoemd schema; de tweede voorwaarde, in het object, Grundsätze. Een voortreffelijke opmerking maakt de schrijver met betrekking tot de Urteilstkraft. Geen psychologie, geen formeele logica wordt hier behandeld, noch in de Urteilstkraft, noch in het schema. 1) Twee vragen stelt Williams: Is er werkelijk een proces aan te toonen als Kant opstelt? Is de leer van Kant een adaequate analyse van deze werkelijkheid? Bij behandeling van de eerste vraag stelt Williams zich tegen over Green: The Schema is not a bridge; it is a third party that brings two other people together. De schrijver begeeft zich dan op een ander terrein en wil onderzoeken de kracht van een viewpoint. Hij wil opsporen hoe het komt, dat Green een verkeerd standpunt ingenomen heeft. Van hier komt hij tot den strijd om de physica van Aristoteles 2) en verklaart dezen als een strijd tusschen twee schema's de toepassing van causaliteit en substantialiteit. Hetgeen bij de beantwoording van de eerste vraag te berde gebracht wordt door den schrijver, in zijn waarde latende, meen ik toch te mogen opmerken, dat hier vragen opgeworpen en beantwoord worden, die met het eigenlijke schema als factor bij het constitueeren van onze kennis geen onmiddellijk verband houden.

Bij de tweede vraag ziet Williams in het schema de verandering van de substantie als natuurwet, evolutie inplaats van onwrikbaar zijn. Wij mogen toegeven dat dit is een toepassing van het schema, maar de beteekenis van het schema als factor in de kennis moet elders aangetoond worden.

Hoe verhoudt zich Hermann Cohen tot het schema? In het 5e hoofdstuk van zijn „Kants Theorie der Erfahrung” heeft hij in den derden druk, 1918, geduid op zijn streven, ruimte en tijd

deshalb für das tiefsinnigste gehalten. Verschiedenartige Lösungen des Räthsels sind versucht, oft äusserst verwickelte. Ich biete eine neue, sehr einfache, die freilich den Kantgläubigen sehr gewagt, wenn nicht sogar gottlos oder frivol dünken wird. Nach meiner Ansicht ist dem Abschnitt über den Schematismus gar kein wissenschaftlicher Werth beizumessen, da er nur aus systematischen Gründen später in den „kurzen Abriss” eingefügt ist.”

1) idem bladzijde 377

„We are now occupied with the Urteilstkraft. This consideration belongs entirely to transcendental logic. It is a study of the power of judging, not of the form of anything, — hence formal logic has nothing to say here.”

2) Kurt Lasswitz Geschichte der Atomistik bladzijde 85

„der grösste Kampf, der auf dem Gebiete der Erkenntnis ausgefochten wurde, welcher im 17. Jahrhundert die Aristotelische Physik stürzte.”

tot kategorien te maken. 1) In zijn Kommentar legt Cohen nog vollen nadruk op ongelijksoortigheid van categorie en zinnelijke aanschouwing. 2) Ook daar is de functie van den tijd in het schema een apparaat, dat op precies denzelfden tijd gegrond is als de zinnelijke waarneming. 3)

Nu echter spreekt hij duidelijk van een verbinding van zinnelijkheid en denken, die de scherpe scheidingslijn doorbreekt. Cohen beroept zich hierbij op Kant en zegt, dat slechts, wanneer men de onderscheiding niet louter transscendentiaal, maar metaphysisch opvat, men aan de voorgestelde methodische verandering aanstoot nemen kan. Cohen verzekert, dat het zijn streven is, zijn verhouding tot de transscendentale systematiek ongerept te bewaren, ja zelfs te bevestigen door zijn eigen ontworpen methodiek. Dat hier echter groote gevaren dreigen, heeft Cohen zelf ook ingezien. 4)

1) Kants Theorie der Erfahrung von Hermann Cohen Dritte Auflage bladzijde 275

„Es möchte hier der Ort sein, der Bestrebung zu gedenken, welche ich in der Logik der reinen Erkenntnis für die Begründung von Raum und Zeit, als Kategorien, eingesetzt habe. Indessen darf diese Erwähnung nur erfolgen, um den Vergleich mit Renouvier abzuwehren; nicht aber etwa, um den positiven Sinn dieser Aufstellung zu erörtern. Nur das Missverständnis ist abzuwehren, als ob wir die idealistische, die transszendentale Methodik dadurch aufgegeben hätten, dass wir den Unterschied von Sinnlichkeit und Denken anders zu determinieren suchen, als es von Kant innerhalb der transszendentalen Aesthetik vollzogen worden ist.“

2) Kommentar zu Immanuel Kants Kritik der reinen Vernunft von Hermann Cohen Zweite, unveränderte Auflage 1917 bladzijde 70

„Die Darlegung beginnt mit der Hervorhebung der Ungleichartigkeit zwischen Kategorie und Anschauung.“

3) Kommentar zu Immanuel Kants Kritik der reinen Vernunft von Hermann Cohen Zweite, unveränderte Auflage 1917 bladzijde 71

„Es muss zunächst auffallen wie das Schema hier eingeführt wird als „transszendentale Zeitbestimmung“ (S. 183, Z. 23), ohne dass die Frage gestellt und erwogen wird: mit welchem Recht ein neuer Anspruch an die Zeit gestellt und von ihr befriedigt werden kann. Sie sei „allgemein“, insofern der Kategorie gleichartig; andererseits auch der Erscheinung insofern, „als die Zeit in jeder empirischen Vorstellung des Mannigfaltigen enthalten ist“ (ib. Z. 27).....

.....Daher kann sie, als Schema, die geforderte „Subsumtion“ vermitteln. Man sieht, es ist nur eine neue Leistung der alten Zeitbedingung, welche hier als ein neues „Kennzeichen“, gleichsam als ein neuer Apparat eingeführt wird.“

4) Kants Theorie der Erfahrung von Hermann Cohen Dritte Auflage bladzijde 274, 275

„Man wird nie ins Klare darüber kommen, ob und mit welcher Einschränkung Kant Dinge angenommen habe, als die affizierenden Ursachen der Empfindungen, wenn man nicht den Begriff der Sinnlichkeit, als einer reinen Erkenntnisbedingung, im Unterschiede aber neben und gegenüber von derjenigen des Denkens genau bestimmt. Wer Raum und Zeit als Kategorien nimmt, hat dafür zu sorgen, dass er nicht im methodischen Unterbau den Charakter des transszendentalen Systems verletzt.“

Slechts hij die de onderscheiding denken — aanschouwing, niet transcendentiaal, als voorwaarde voor de kennis, opvat, maar metaphysisch, die dus naar het wezen vraagt, kan aanstoot nemen aan den voorslag van Cohen. Maar de metaphysica komt elders te voorschijn. Kenniscritisch kan het ons alleen belang inboezemen, dat ruimte en tijd rechtsbronnen zijn, van alle ruimtelijkheid en tijdelijkheid. Op de vraag, welke wet dan uit deze bronnen vloeit, is slechts één antwoord: De wetten, die de meetkunde, rekenkunde en dynamica uitmaken. Hoewel dit antwoord transcendentiaal gesproken, voldoende is, zijn wij daarmee niet tot het einde der vragen gekomen, zegt Cohen. Hierop zou geantwoord kunnen worden: dan is binnen het gebied van de natuurkunde geen antwoord mogelijk op deze vraag — tenzij men een vraag doet, waartegen Kant waarschuwt, omdat er geen antwoord op komen kan — of, wat hetzelfde is, tenzij we komen op het gebied van de metaphysica. Met de volgende vraag van Cohen zijn wij in ieder geval van het transscendentale af: „Welchen Inhalt hat die Quelle aber an und für sich selbst?” Deze vraag is niet alleen psychologisch, zegt Cohen. Want het maakt kennis-critisch onderscheid, of als ruimte de inhoud der meetkunde, of der natuurkunde gedacht wordt. Met deze onderscheiding zijn wij op critisch gebied, met het zoeken naar een reden er voor verlaten wij dit gebied en stappen wij over naar de wezensontplooiing. „De vraag naar den invloed der ruimte — en tijdvorm is dus transcendentiaal”. Cohen zoekt het antwoord in een ontvouwing, in een dialectiek, terwijl Kant slechts door het schema, aan den vorm der Anschauung een inhoud geeft, door dezen met het denken samen te brengen.

Hier ligt de grond, waarom Cohen het verbindingsmoment verplaatst van het schema naar de transscendentale Einheit der Apperzeption. 1) Niet beschouwt hij Anschauung en Denken als twee vlakken, die een snijlijn gemeen hebben, waarop ieder punt correspondeert met een punt in het eene vlak zoowel als met een

1) Kants Theorie der Erfahrung von Hermann Cohen Dritte Auflage bladzijden 274, 275

„Und diese Möglichkeit ward in dem Grade erwiesen, dass sich herausstellte, der Gegenstand selbst werde durch die synthetische Einheit erst möglich. Denn nur sofern wir die Vorstellungen im wissenschaftlichen Bewusstsein vereinigen, werden Gegenstände gedacht. Aus diesem Grundgedanken erfolgte aber die Zusammenfassung aller Kategorien in der ursprünglichen synthetischen Einheit der Apperzeption. Dies wird besonders in dem „Kurzen Begriff dieser Deduktion“, mit dem die zweite Bearbeitung abschliesst, hervorgehoben. Und in diesem Sinne werden in einer späteren Schrift „Ueber die Fortschritte der Metaphysik seit Leibniz und Wolff“ die Kategorien als „Arten der synthetischen Einheit der Apperzeption“ bezeichnet.

Trendelenburg hat wohl begriffen, dass in diesem Gedanken die Kategorienlehre gipfelt.”

punt in het andere, maar als twee lijnen, die beide in één vlak liggen.

Het treft ons weer bij Döring, hoe het schematisme opgevat wordt als een middenstuk uit een legkaart. In zijn: „Das Lebenswerk Immanuel Kants” geeft hij in den derden voordracht een uiteenzetting van den „Schematismus der reinen Verstandesbegriffe” in een afzonderlijk hoofdstuk. Zijn redeneering gaat, alsof hij van de plaat de linkerzijde en de rechterzijde al gelegd heeft. Nu zijn alle blokjes uit de legkaart linkt met ronde hoeken en rechts met uithollingen. Links ligt de plaat al goed, en rechts is het ook goed gegaan, maar het middenstuk moet er nog ingepast. De plaat is hier niet zoo sprekend, want de markante figuren staan links en rechts. Nu moeten we de blokjes zoo nemen dat links aansluiting komt met de ronde hoekjes, dus door een uitholling te vullen. Daardoor weet men den stand te vinden van de resteerende middenblokjes, die geen scherpe figuren vertoonen. Dezen gedachtengang volgend, krijgen wij een beeld van de werkwijze van Döring. De ruimte en tijd, en het denken zijn er al in het systeem en nu moet het schematisme er nog in worden gepast. Nu begrijpen wij hoe Döring het bedoelt als hij zegt: „Wenn wir etwas in uns hätten, das apriorisch wäre wie die Kategorie und dabei zugleich anschaulich und das in jeder Anschauung und in jeder Kategorie vorhanden wäre, so wäre uns ja damit ein solches Bindeglieb gegeben”. Hier is nu volkomen uit het oog verloren, dat Anschauung en Denken juist terwille van het mogelijke schema geabstraheerd zijn.

Het verschil tusschen beeld en schema, zooals door Kant is geformuleerd besprekend, zegt Charles Renouvier in zijn *Critique de la doctrine de Kant* (Chapitre XXV) „La formule est peu claire”. Verder qualificeert hij de theorie van het schema als volgt: „Cette théorie est fort extraordinaire”. Kant zou volgens Renouvier niet verstaan hebben de functie van abstractie, waardoor de algemeene idee ontstaat. Wanneer deze wijsgeer zegt van Kant: „De là, pour lui, un problème insoluble, et l'inspiration du schématisme pour tenir lieu de solution”, ontheft hij ons van de verplichting om afscheid van hem te nemen, want met dien volzin is het eind gekomen van zijn hoofdstuk over het schematisme, dat nauwelijks vier en een halve bladzijde druks beslaat en waarin de vertalingen van Kant het goede element vormen.

Bauch zegt, dat het schematisme uitdrukt de fundamenteele betekenis van het begrip voor de aanschouwing — maar hij voegt

er aan toe: die wij echter al reeds kennen. 1) De volgende zin 2) geeft de oplossing van de raadselachtige uitspraak: 't blijkt dat het schematisme, niettegenstaande het feit, dat Bruno Bauch het niet begrepen heeft, toch met nadruk ons kan leeren deze fundamenteele beteekenis, daarin ligt zijn verdienste. Het was dus niet gerechtvaardigd, dat Bauch, na door het schematisme te zijn gekomen tot de overtuiging, dat het begrip groote beteekenis heeft voor de Anschauung achteraf zegt, dat hij dat al wist en dus daarvoor het schematisme niet noodig had. 3) Het is eigenaardig met Bauch: hij wil de werking wel erkennen, zelfs zonder deze te begrijpen, maar meent toch de noodige aanmerkingen op Kant te mogen maken. Dat Bauch ook goede formuleeringen kan vinden bewijst hij iets later. 4) Inderdaad Kategorie en Anschauung zijn te denken als vlakken, die één snijlijn hebben, waarin zij één zijn en toch tot twee dimensies behooren. Als voorwaarde voor de kennis zijn zij een schema; in abstracto vallen zij uiteen.

Ernst Robert Curtius begint zijn artikel 5) met een minder opwekkende qualificatie van het hoofdstuk van het schematisme bij Kant, van het soort, zooals wij nu al meermalen tegengekomen zijn. Behalve Schopenhauer wordt hier Beck en Dr. H. Levy ge-

1) B. Bauch Immanuel Kant bladzijde 239 v
„Es drückt allein die grundlegende Bedeutung des Begriffs für die Anschauung aus, die wir allerdings kennen.“

2) „Dass sie uns aus dem Schematismus, trotz seiner Künsteleien und auch trotz seiner Fehler, mit Nachdruck zum Bewusstsein gelangen kann, darin liegt neben seinen Fehlern sein Verdienst.“

3) „Und gerade mit diesem guten Sinn des Schemas wird der andere Sinn des Schemas als äusserliches „Drittes“ hinfällig, wie das auch Curtius, und zwar von allen Schematismus-Interpreten am schärfsten, gezeigt hat. Freilich ist das Schema gewiss weder Kategorie für sich, noch Anschauung für sich. Darum bezeugte es Kant als „Drittes“. Aber gerade weil das Schema deutlich macht, dass weder Kategorie für sich, sondern beide nur in Beziehung auf einander sind, fällt das „Dritte“ und fällt die „Ungleichartigkeit“ von Kategorie und Anschauung.“

4) „Wie Kategorie und Anschauung Eines sind, nur nach zwei Dimensionen reflektiert. Sie sind Eines als Bedingung für die „wirkliche Erkenntnis“, verschieden nur für die Abstraktion und Reflexion.“

5) Das Schematismuskapitel in der Kritik der reinen Vernunft Philologische Untersuchung von Ernst Robert Curtius Kant-Studien 1914 bladzijde 338
„Zu den verrufensten Partien in der „Kritik der reinen Vernunft“ gehört das Kapitel „von dem Schematismus der reinen Verstandesbegriffe“, „welches“, nach Schopenhauer, als höchst dunkel berühmt is, weil kein Mensch je hat daraus klug werden können“. „Seine Stellung“, sagt der Verfasser der letzten Arbeit über den Gegenstand, „ist nicht ohne weiteres erkennbar, seine Darstellung unleugbar schwierig, bisweilen dunkel, die ersten Eindrücke, die man von seinem Sinne empfängt, so befremdend, dass es jederzeit Verwunderung erregte und einem zeitgenössischen Gegner Kants wie ein metaphysischer Roman vorkam“ (nach dem Bericht von Jak. Sieg. Beck: „einzigmöglicher Standpunkt“, Seite 56). [Dr. H. Levy Kants Lehre von dem Schematismus der reinen Verstandesbegriffe I 1907 p. 6.]“

citeerd. Verder wordt verwezen naar het artikel van H. H. Williams in „the Monist”. De schrijver omgrent dan zijn taak door uit te sluiten de systematische beteekenis van het schematisme, ten einde zich te bepalen tot het opsporen van het historische bestanddeel in het schema en in het schematisme.

Waar uitdrukkelijk afstand gedaan wordt door den schrijver van een onderzoek naar de systematische beteekenis van het schematisme, 1) hebben de resultaten van zijn onderzoek geen waarde voor ons, die juist de systematische beteekenis van het schema tot object van onderzoek hebben gekozen.

De nalatenschap van Walter Zschocke is door Heinrich Rickert saamgebracht in een artikel, dat te vinden is in de Kantstudien jaargang 1907 op bladzijde 157. Deze waarschuwt al dadelijk, dat het Zschocke niet allereerst te doen is geweest om Kant uit te leggen. 2) Het derde kapitel van het opstel is getiteld „Die Ueberwindung des Kantischen Schematismus”.

Als Zschocke de eigenlijke functie van het schema gaat behandelen, blijkt, dat hij al geanticipeerd heeft op deze functie en een synthesis al toegepast heeft voordat deze tot stand kon komen. Hij heeft al een „nahen Zusammenhang” ontdekt, die de scherpe werking van het schema verhinderen moet. — Naar beide zijden wordt vooruitgelopen op een werking, die Kant eerst plaatst in het schema. 3)

Zoo wordt in het stelsel, dat Zschocke voorstaat, en dat hier geen nadere uiteenzetting rechtvaardigt, niet de belangrijke plaats ingeruimd aan het schema, die Kant het wel toekende, terwijl Zschocke in dit verband spreekt van „Kants Grundfehler,” — waardoor ons duidelijk wordt, hoever wij van Kant zijn afgedwaald.

1) idem bladzijde 339 „Die Frage nach der systematischen Bedeutung des Schematismus soll in der folgenden Untersuchung nicht gestellt, eine Entscheidung über Wert oder Unwert des Schemabegriffs nicht herbeigeführt werden.”

2) Kantstudien jaargang 1907 bladzijde 158
„Möchte ich nur das eine bemerken, dass Zschocke niemals beabsichtigt hat, eine rein historische Kantinterpretation zu geben, sondern dass ihm vor Allem an der Klärung und Förderung der systematischen Probleme selbst gelegen war.”

3) idem bladzijde 204
„Und wie in die Sinnlichkeit der Verstand eingedrungen war so schlich sich in die Kategorie die Anschauung.”

HOOFDSTUK V

MOGELIJKE TOEPASSING VAN HET VERWORVEN INZICHT

Naast het Schema in de Kritik der reinen Vernunft noemt Kant een schema in de Kritik der praktischen Vernunft. Dit schema voorziet hij van een verontschuldiging, als hij tusschen haakjes, zegt: wenn dieses Wort hier schicklich ist. Hier is sprake van een schema van een wet zelf. Tot nu toe was de uitdrukking gebruikt voor de onderbrenging van een geval onder een wet. Hier moet een wet ondergebracht worden en wel onder een wilsbepaling. Het geheele complex van natuurwetten, dat wil zeggen de wetten, waaraan de objecten van zinnelijke aanschouwing als zoodanig onderworpen zijn, moet in verbinding gebracht worden met een schema, dat is, met een algemeene functie van de Einbildungskraft. Maar aan de wet der vrijheid, aan het begrip van het absoluut goede kan geen aanschouwing en dus ook geen schema, om hiertoe te geraken tot een toepassing, in concreto ten grondslag gelegd worden. Hier gaapt de kloof tusschen het gebied van de Kritik der reinen Vernunft en de Kritik der praktischen Vernunft. Wij moeten het toegeven, dat de wet van de vrijheid op geen enkele wijze gebonden kan worden aan eenige aanschouwing, zonder onverbiddelijk haar geldigheid in te boeten en ook het begrip absolute goede, zou van zijn kracht geheel beroofd worden, wanneer een vermenging met zinnelijkheid, ook maar als mogelijk ondersteld kon worden. Binnen het gebied waarop beide nu gelden, zou daaraan een einde komen, wanneer zij een functie zouden gaan aannemen in een ander gebied, waar andere principes de wetenschap constitueeren. Een vermenging van gebied is hier uitgesloten, omdat iedere vermenging een einde zou maken aan het gelden van het gebied als afzonderlijk terrein. Een verzoening is niet mogelijk, tenzij ten koste van een van beide. Hier treedt een spanning op, even onverzoenlijk, even onmogelijk te overbruggen als de tegenstelling Anschauung — Denken.

Juist het verzoenen van de Anschauung zou een einde maken aan haar werkzaamheid als factor in de kennis. Zoo ook hier. Een samenvallen van de principia zou iedere onderscheiding van gebied opheffen. Toch wil Kant deze spanning gebruiken, om een betrekking op te stellen tusschen beide gebieden. We moeten het nog anders uitdrukken: Kant wil de scherpe scheiding van gebied

behouden, en nu speurt hij na, hoe de verhouding moet wezen tusschen de gebieden, waarvan hij ziet, dat er een zekere relatie bestaat. In deze formuleering meenen wij recht te doen wedervaren aan de autonomie, zonder een zekere afhankelijkheid in den zin van een „gegeven” te ontkennen. Kant begint met een zelfden naam, als hij al eens gebruikt heeft om een soortgelijke relatie aan te duiden. Daarom begint Kant te spreken van het schema, maar bedenkt zich, als hij er dadelijk op laat volgen „wenn dieses Wort hier schicklich ist”, dat het hier toch niet precies hetzelfde is als het Schema dat stond tusschen Anschauung en Denken. Omdat hier de verbinding plaats heeft door middel van het verstand, noemt Kant hier het schema met een anderen naam en wel Typus.

* * *

In de paedagogiek komt de centrale plaats toe aan het voorbeeld. De voortgang, de stuwkracht, die het wezenlijke van de opvoedkunde uitmaakt, toont zijn kracht in het voorbeeld. Het trekt den-gene voor wien het gegeven wordt.

De opvoedkunde is niet een theoretische, beschrijvende wetenschap, maar een practische, eene die normen opstelt en voorschrijft, hoe er gehandeld behoort te worden. Deze normen zijn onbereikbaar en zij dienen dat te blijven, hoe zeer door den leerling ook gestreefd wordt naar het bereiken van den hoogsten top.

Zielkunde kan constateeren hoe dit en hoe dat is. Zoodra het behooren een rol gaat spelen, zijn wij midden in de opvoedkunde.

Het voorbeeld nu is een machtige factor om den leerling omhoog te voeren en toch het ideaal te handhaven in zijn onbereikbaarheid. Naar twee kanten werkt dus het voorbeeld, evenals de trekstang, die een verbinding tot stand brengt en tevens de deelen op hun plaats houdt. De ware aard van het voorbeeld komt hier ook voor den dag: het voorbeeld moet aantoonen de mogelijkheid van een handeling, die onder medewerking van de idee tot stand komt, gericht op het hooge doel. Een voorbeeld dus: „zóó kan het!” en niet een voorbeeld, dat gegeven wordt om het slaafs na te doen volgen: onder alle mogelijke omstandigheden op dezelfde wijze.

Zoo geeft de focus imaginarius richting aan het handelen. Steun aan de handeling geeft het voorbeeld. In zijn tusschen-positie tusschen het behooren en het zijn neemt het voorbeeld hier een plaats

in, die wij in andere verhoudingen gequalificeerd hebben als het schema: het verzoent niet, maar brengt in verbinding twee scherp gescheiden gebieden en handhaaft de ongerepte zuiverheid van het ideaal.

* * *

De eisch, die in het aesthetische oordeel tot uitdrukking komt, is de „algemeene stem” zonder redeneering, uitsluitend gericht op het welgevallen. Deze eisch is een a priori, hoewel Kant met nadruk onderscheid maakt tusschen dit en het a priori van de ethiek. Toch bij het dringende woordgebruik van ethiek en aesthetiek, is de uitdrukking „mogelijkheid” een sterke herinnering aan hoofdstukken van de transcendentale filosofie, waar andere probleemgebieden behandeld worden. De mogelijkheid van het aesthetische oordeel doet veel denken aan de mogelijkheid van de ervaring, dat wilde zeggen de mogelijkheid van de natuurwetenschappelijke oordeelen. Het aesthetisch oordeel dwingt niet, zooals het syllogisme van de formeele logica dit kan. Maar het brengt in het spel een algemeene geldigheid in den vorm van een toestemming, die van iedereen verwacht kan worden. De verhoudingen zijn dezelfde als in de natuurwetenschappen, waar ook een algemeene geldigheid in verband gebracht werd met het feitelijk voorhanden, niet om een nieuwe werkelijkheid te construeeren, maar om de bestaande eenige werkelijkheid tot waar eigen bezit te maken. Zooals het met de natuurlijke werkelijkheid gaat, gaat het ook met de aesthetische werkelijkheid. Die algemeene Stimme ist also nur eine Idee.

Of iemand evenwel met die idee zijn oordeel in verband brengt is niet geheel uit te maken; alles is ook in orde, wanneer de uitdrukking schoonheid doet zien, dat inderdaad het aesthetisch oordeel een geldigheid opeischt. Immers, dan heeft de oordeelende een gewaarwording betrokken op den algemeen te stellen eisch van instemming met zijn welgevallen. Het middel hiertoe is de schoonheid, die door deze middenpositie een groote trek van verwantschap vertoont met het schema.

* * *

De religieuze behoefte uit zich in het verlangen naar een middelaar, die de onbereikbare Godheid nader brengt.

Een middelaar wordt een verlosser en is niet iemand, die de Godheid ontroonen zal. De middelaar is een gezondene en gedraagt zich niet als een die de Godheid iets van diens Hoogheid en Almacht ontnemen zal. Zoo is bij handhaving van de hoogheid van wat absoluut hoog moet gelden een middelaar en voorbeeld gesteld voor de menschen en vindt men een weerspiegeling van het schema in deze hooge regionen.

In de priesters bieden zich aan schakels tusschen mensch en God.

In de Christelijke religie is den Christus een plaats gewezen, die vele trekken van overeenkomst vertoont met de positie die wij leerden kennen in het schema.

Hoezeer het Christendom een verzamelnaam aanduidt voor de meest uiteenlopende geestesrichtingen, hierin stemmen alle uitloopers overeen, hoe zuiver of onzuiver zij elkaar of zichzelf ook beschouwen: De Christusfiguur staat in het midden en vormt een schakel tusschen twee uitersten, die nooit met elkaar in betrekking zouden kunnen komen dan langs dezen eenigen weg. Om God te handhaven als den absoluten, onaantastbaren, onbenaderbaren, zonder zonden en den mensch als schepsel, zondig en alles wat aan God toegeschreven kan worden, vertoonend met een negatief teeken, — is geen verzoening mogelijk tusschen beide tegendeelen. Hier kan alleen een Middelaar redding brengen.

Vandaar dat den geheelen Christelijken tijd door een strijd gevoerd is kunnen worden over de plaats, die Christus in zou moeten nemen, welke strijd zijn scherpste omschrijving vond in de formule van het vierde oecumenisch concilie

ἀσυγχύτως, ἀτρέπτως, ἀδιαίρετως, ἀχωριστως.

WESTER

K

A